

DÖNEMLE İLGİLİ BELGELERE VE KENDİ YAZDIKLARINA GÖRE SAMSUN'DAN AMASYA'YA, IX. ORDU KİT'AATI MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA

Zekeriya TÜRKMEN*

ÖZET

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Harbiye Nezareti'nin çağırısına uyarak 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen Mirliwa Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişi olarak görevlendirildiği Samsun'a çıkışına kadar Mütareke Döneminde beş buçuk ay kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu süre zarfında yakın arkadaşlarıyla ülkenin kurtuluşu için hal çareleri arayan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bir barış dönemi kadrosu olarak teşkil ettiği bir düzenlemeyle 30 Nisan 1919 tarihinde padişah iradesi de çıktıktan sonra IX. Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine atanmıştır.

Ordu müfettişliğine ataması yapıldıktan sonra, İstanbul'da vakit kaybetmeden müfettişlik karargâhını oluşturmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki hükûmet ve Erkan-ı Harbiye karargâhıyla bürokratik işlemleri tamamlayıp 16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a hareket etmiş ve 19 Mayıs 1919 günü 55 kişilik karargâhıyla Tütün İskelesinden karaya çıkarak Samsun'a ayak basmıştır. Samsun şehri, Orta ve Doğu Anadolu'ya bağlantısı olan stratejik bir nokta olmasından dolayı Mirliwa Mustafa Kemal Paşa karargâhıyla birlikte çıkmış, altı gün kaldığı Samsun'da Mantika (Mıntuka) Palas'ta karargâhını kurmuş, Samsun ve Orta Karadeniz'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir. 1919 yılı Mart başında Samsun'a 200 kişilik askeri birlik çıkarıp şehri işgale kalkışan İngilizler, bölgede sıkı bir denetim uyguladıkları gibi istihbarat subayları aracılığıyla da halkın ve idarecilerin nabzını tutmaya çalışıyorlardı. İngiliz denetiminin olduğu bir bölgede fazla

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elmalıkent Yerleşkesi, Ümraniye / İSTANBUL.

durmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan daha da içerilere, emniyetli gördüğü bir şehir olan Havza'ya geçerek faaliyetlerini orada yürütmeye başlamıştır.

Canik mutasarrıflığı mıntkasında yer alan Samsun'da, Mütareke Döneminin yarattığı kargaşadan istifade ile harekete geçen Pontusçu emeller güden Rum çeteleri bölgedeki Müslüman ahaliye karşı baskı ve zulümleri artırınca asayişin sağlanması birinci öncelikli konu olmuştu. Mustafa Kemal Paşa bu konuda yerinde tedbirler aldirtarak Orta Karadeniz kesiminde asayişin sağlanmasına yönelik emir ve talimatlar yayınladığı gibi bölgedeki kolluk kuvvetlerine uyarılarda bulunurken, 20-22 Mayıs 1919 tarihlerinde İstanbul'da hükümet cenahına gönderdiği şifre telgraflarla da alınması gerekli tedbirleri sıralamıştır. Bir taraftan da IX. Ordu Müfettişlik karargâhının ihtiyaçlarıyla ilgili yazışmalarını Harbiye ve Dahiliye nezaretleriyle aksatmadan sürdürmeye çalışmıştır.

25 Mayıs 1919 tarihinden 12 Haziran 1919'a kadar Havza'da kalan Mustafa Kemal Paşa, ilk kamuoyu hareketini Havza'da başlatmış; mitingler akdiyle bölge halkını işgallere karşı uyanık olmaya, bilinçlendirmeye gayret etmiştir. 12 Haziran'dan sonra da 25 Haziran 1919'a kadar çalışmalarını yürüttüğü Amasya'ya geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Havza ve Amasya'da iken müfettişlik bölgesinde bulunan askerî-sivil makamlardan başka, kendisi gibi o sırada müfettiş olarak atanmış olan (Fevzi, Mersinli Cemal Paşa) üst düzey yöneticiler ve önde gelen komutanlarla (Cafer Tayyar, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa) sıkı irtibatta bulunmuştur. Ayrıca; devlet merkeziyle de sık sık yazışmalarda bulunarak, İzmir'in işgali, asayişin sağlanması, müfettişlik tahsisatı, jandarmanın takviyesi, eşkıyalık olaylarının engellemesine yönelik tedbirler konusunda fikirlerini yazılı olarak iletmıştır. İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihindeki işgali, tüm yurt sathında olduğu gibi Havza'da da büyük yankılar uyandırmış; Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde protesto mitingleri düzenlenerek pasif direniş faaliyetleriyle tepkide bulunulmuştur. Bu sırada Doğu ve Orta Karade-

niz kesiminde giderek artan Pontus emelleri güden eşkıyalık olaylarına karşı da gerekli güvenlik tedbirlerini almaktan geri durmamıştır. Amasya'da kaldığı süre zarfından (12-26 Haziran 1919) memleketteki gelişmeleri yakından takip eden Mirliwa Mustafa Kemal Paşa, hükümet merkeziyle yaptığı yazışmalarda müfettişlik talimatnamesinin dışına çıktığından dolayı sık sık uyarılarda bulunulduğu gibi, bir süre sonra da İngiliz işgal birliklerinin talebiyle İstanbul'a geri çağırılması konusunda ihtarlarla karşı karşıya kalmıştır.

Onun İstanbul'a geri çağırılmasına yönelik Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerinden ihtar telgraflarının yazılmaya başladığı günlerde hükümetin sivil kanadıyla askerî kanadı arasındaki anlaşmazlık daha da belirginleşmeye başlamış; Mustafa Kemal Paşa, bürokratik birimler arasındaki bu anlaşmazlıkları bir fırsata dönüştürmüş; çağrılarını genelde umursamaz bir tavırla karşılamış; Anadolu'nun içerilerine olan yolculuğuna devam etmiştir. Nitekim bu sırada hükümetin askeri kanadınca (Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti) Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin görmezden gelinmesi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde büyük tedirginlik uyandırdığı gibi hükümetin sivil kanadının sert ihtarlarla uyarılmasına yol açmıştır. Bütün bunlara rağmen Erkan-ı Harbiye Riyasetinin Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik bölgesindeki görevi ve faaliyetleri konusunda İngilizleri ikna etmeye veya oyalamaya çalışması ise İstanbul'daki İngiliz İşgal Orduları Komutanlığının -Karadeniz İşgal Orduları Komutanından gelen ürkütücü telgraflardan dolayı- endişelerini frenleyememiştir. İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı ile hükûmet arasındaki yazışmaları umursamaz bir tavırla uzaktan takip eden Mustafa Kemal Paşa, bölgede konumunu güçlendirmeye çalışırken, bir yandan da geleceğe yönelik kararlar almakta bütün bu gelişmeleri, kamuoyunu da yanına alarak millî bir harekete dönüştürme gayreti içinde sürdürmüştür.

Amasya'da kaldığı süre zarfından (12-25 Haziran 1919) şehrin önde gelen idarecileri ve halk önderleriyle yakın temasta bulunan

Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik mınukasında bulunan üst rütbeli komutan ve yöneticilerle sık sık telgraf muhaberesinde bulunarak gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır. 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da Saraydüzü Kışlasında hazırlanan ve yeni Türk devletinin kuruluş bildirisi olarak tarihe geçen genelgeyi de imzalayarak, Türk İstiklal Mücadelesinin safha saha uygulamasına geçilmiştir. 26 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan ayrılan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, buradan Sivas-Tokat üzerinden Erzurum'a geçmiş, XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile buluşarak İstiklal Mücadelesinin önemli bir faaliyeti olan Erzurum Kongresi çalışmalarına hız vermiştir.

Bu bildiride IX. Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Amasya'ya uzanan yolculuğunda ordu müfettişi sıfatıyla yaptığı faaliyetler dönemin birinci elden belgelerine, kendi yazdıklarına ve konuyla ilgili yapılmış araştırma eserlerine dayanılarak bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Samsun, Amasya, Havza, IX. Ordu Müfettişliği, Mütareke Dönemi, Ordu Müfettişliği.

**INSPECTOR OF THE 9TH ARMY COMMANDER BRIGADIER
GENERAL MUSTAFA KEMAL PASHA FROM SAMSUN TO
AMASYA ACCORDING TO CONTEMPORARY DOCUMENTS
AND HIS WRITINGS**

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha returning to Istanbul in November 13th, 1918 on the order of the War Ministry stayed at Istanbul in 5.5 months until his appointment for the duty of Army Inspectorship. Mustafa Kemal Pasha seeking the solutions on the salvation of the Empire with his friends was appointed for Inspector of the 9th Army in April 30th, 1919 with sultan's decree prepared by *Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti* aiming at creating a peace cadre in the armistice period.

Mustafa Kemal Pasha working on forming his inspector headquarters completed his bureaucratic procedures and sailed in May 16th, 1919 from Istanbul. In May 19th 1919 he got off the ship with his cadre consisting 55 personnel in Tütün Pier, Samsun. Mustafa Kemal Paşa choosing Samsun for its strategic position having ways for access to the Middle and the Eastern Anatolia and staying there for 6 days established his inspector headquarters in Mantika (Mintika) Palas and analyzed the political situations of the area in detail. In the beginning of March in 1919, the British Empire occupying Samsun with 200 soldiers established a strong control in the city and she also measured the tension of governors of the city and people of the city via her intelligence officers. Mustafa Kemal Paşa who did not work in the places where British Empires controlled decided to move to a safer place to continue his activities. For this reason, he went to Havza in May 25th, 1919.

In Samsun under the governance of Canik Mutasarıflığı, Greek Band utilizing turmoil inducing the atmosphere of the Mondros Armistice Agreement increased the pressures on the Muslim people. For this reason, the first activities of Mustafa Kemal Pasha were to soothe

the tension of the city. He sent instructions and orders on stabilizing public order in the Middle Black Sea Region. He also presented precautions to the center with the coded telegrams in May 20th-22nd, 1919. Besides this, he also went on to communicate with the Ministry of War and Interior for the needs of his headquarters.

Between May 25th and June 12th, 1919, in Havza Mustafa Kemal Pasha began public movements with demonstrations. In these demonstrations, he tried to enlighten public on the occupation of allies. After that, he moved to Amasya where he would continue his works until June 25th, 1919.

In Amasya, Mustafa Kemal Pasha arranging some meetings with civil and military administrators within his responsibilities established close ties and communications with high-ranking officials (Fevzi, Mersinli Cemal Pasha who were appointed as an inspector of the area) and military leaders of the area (Cafer Tayyar, Kazım Karabekir, Ali Fuat Pasha). He also wrote his thoughts to the center on the occupation of İzmir, establishing public order, subvention of his inspector of headquarters, empowerment of the power of the gendarme in the area, saving area from banditry actions. Some public demonstrations, led by Mustafa Kemal Pasha and also, meaning to passive resistance were arranged on the occupation of İzmir that people in the Empire showed great reactions. He also continued his preventive actions on Greek Banditry movements in the Middle and the Eastern Black Sea Regions. In his staying in Amasya (12th-26th June, 1919), the center always warned Brigadier Mustafa Kemal Pasha, examining political situation in the Empire closely, not to obey the instructions of the center. Moreover, he had to face with British pressure against government in order to call him to return to Istanbul.

With the influence of the British Empire, the Ministries of Interior and War wrote him to come back to Istanbul; furthermore, in that time, the contradictions between civil and military sides of the government became apparent in these days. Mustafa Kemal Pasha showing these discussions transforms this dispute into positive sides of his plan

and he went on his *odyssey* into inner Anatolia. Movements of Mustafa Kemal Pasha was watched in silence by the Military side of the government (Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti). These situations created some hesitations in British High Commission (*İngiliz Yüksek Komiserliği*) and the High Commission warned the civil side of the government. Despite the efforts of Military side of the government (*Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti*) on the persuasion of the Mustafa Kemal Pasha's activities in the region, the hesitations in the High Commission did not stop because of negative telegrams on his activities sent by the commander of occupation of the Black Sea region in the name of Allied forces. In this matrix, Mustafa Kemal Pasha not only empowered his positions in the area but also tried to make decisions on the future actions with the public support which would later transform itself into a national movement.

In the period that he stayed in Amasya he negotiated with civil officials and influential people of the town and communicated with military officials within the borders of his responsibility via telegrams. He also signed circular letter prepared in his headquarter and known as the founding document of the Turkish Republic in June 21st-22nd, 1919. It also represents the beginning of action for Turkish Independence War. Mustafa Kemal Pasha, leaving Amasya in June 26th, 1919, moved to Erzurum using Sivas-Tokat line and met with Kazım Karabekir Pasha, the commander of 15th Army, to start preparations for the Congress of Erzurum, one of the important steps for Turkish Independence Movements.

In this presentation, I try to examine the activities of Brigadier Mustafa Kemal Paşa, as Inspector of the 9th Army by using primary documents, his writings and secondary documents.

Keywords: Brigadier Mustafa Kemal Pasha, Samsun, Amasya, Havza, Inspection of 9th Army, the Armistice Period, Army Inspectorship.

GİRİŞ

Alman İmparatorluğu ile yapılan gizli ittifak antlaşmasının ardından 3 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan ederek Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, dört yıl süren uzun savaşta on farklı cephede harbe katılmıştır. Dört yıl süren bu savaş süresinde 2.850.000 askeri seferber eden Osmanlı Devleti, savaşın ilerleyen yıllarında iase, ibate sıkıntısından başka, silah-teçhizat ve personel zafiyetinden dolayı çözümler yaşayınca 30 Ekim 1918'da Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak mecburiyetinde kalmıştır.

Mondros Mütarekesi şartlarına göre Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın emriyle İstanbul'a gelen ordu komutanları başkenttin karamsar havası içinde zaman zaman bir araya gelerek ülkenin geleceğine yönelik hazırlanan planlar üzerinde görüş alışverişinde bulunmuşlardı. Mütareke döneminde personel, silah-araç gereçten tecrit edilmek istenen Osmanlı ordusunu ayakta tutmaya yönelik geçici bir tedbir olarak düşünülen ordu müfettişliklerinin kuruluşu bu dönemde gündeme gelmiştir. Erkan-ı Harbiye Riyaseti bu sırada elde kalmış dokuz kolorduyu ordu müfettişliklerine taksim ederek iskelet kadro halinde de olsa orduyu ayakta tutmaya gayret etmiştir. Aslında, Mondros Mütarekesi şartlarına göre Osmanlı ordusunun çekirdek kadroya diğer bir ifadeyle iskelet kadroya dönüştürülmesi işlemleri İtilaf Askerî Komisyonlarının denetim ve gözetimleri altında büyük bir titizlikle sürdürölmeye çalışılmıştır.¹

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke İstanbul'undaki Faaliyetleri

61 parçadan oluşan İtilaf donanmasının 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'u işgal edildiği gün şehre gelen Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919 tarihine kadar tam beş buçuk ay başkentte çalışmalarını sür-

¹ Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 24 vdd.

dürmüştür. Bu zaman zarfından ordunun genel durumu, ülkenin vaziyeti hakkında yakın mesai arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulunurken, bir taraftan da ülkenin kötü kaderinden sıyrılması için siyasî, askerî açıdan çözüm arayışlarında bulunmuştur.²

İstanbul'da kaldığı süre zarfında İngilizlerle ilişkilerini dikkatle sürdürmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa³, saray ve çevresiyle münasebetlerde de protokol kuralları çerçevesinde münasebetlerini yürütmüştür. Çanakkale Muharebelerinde Anafartalar Kahramanı olarak kamuoyunun belleğinde yer etmesi toplumda tanınmış bir kişi olarak yer edinmesinde etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı günlerde, şehzadeliğinde yaverliğini yaptığı Sultan Mehmet Vahdettin ile de birkaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde) görüşme fırsatı bulmuştur⁴. Bu görüşmeler daha sonra da devam etmiştir. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti, Almanya ve Enver Paşa karşıtı olması, Padişah ve çevresi tarafından takdir edilmesine yeterli olmuştur.⁵ Mustafa Kemal Paşa, Mütareke İstanbul'unda münasebette bulunduğu kişilerle son derece dikkatli ve temkinli ilişkiler kurmuş onların güvenini kazanmıştı.⁶ Yakın arkadaşlarından Ali Fethi (Okyar) Bey'in çıkardığı Minber gazetesiyle de kamuoyuna ulaşmayı hedeflemişti.

Bu dönemdeki faaliyetlerini daha sonra Falih Rıfkı'ya; "...*Ağır ve kat'i bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinden mütalaa etmek, tereddüde yer bırakmamak, başka ihtimal kalmadığına inanmak için*

² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1983, s. 125 vd.

³ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1986, s. 99; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, (1961), s.1.

⁴ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 125-133.

⁵ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 97.

⁶ **Gn.Kur.ATASE Arşivi** : 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1'de Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerden vize alarak yola çıktığı ifade edilmektedir. Ayrıca bk. Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981, s. 253; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 111.

mütareke esnasında dört-beş ay (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) İstanbul'da kaldım" ⁷ ifadeleriyle açıklamıştır.

Üçler Misakı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliğine Atanması

Mütareke Döneminde taşraya gönderilen ve içlerinde Osmanlı şehzadelerinin de bulunduğu Nasihat Hey'etleri (Âkil Adamlar Heyeti), aslında Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif vilayetlerinde huzurun iadesi, hükûmet, saltanat ve hilafete bağlılığın güçlendirilmesine yönelik çabalar kapsamında gerçekleştirildi. Ancak bu hareket, gösterişli törenlerden öteye gidemeyen güdük faaliyetler olarak tarihteki yerini aldı.⁸ Nasihat Hey'etlerinin gezdiği şehirlerde “*padîşahım çok yaşa!*” sloganlarının tekrarından öte gidemeyen bu faaliyetler Mütareke ve İşgal acılarının yaşandığı bir memlekette birlik ve beraberliğin güçlendirilmesine pek de katkı sağlayamadı.

Mondros Ateşkes Antlaşmasına göre orduların kuruluş, kadro ve teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi gündeme geldi. Anadolu'da ve Trakya'da toplanan 9 kolordu ve bunlara bağlı 20 tümenenden ibaret olan ordu, yeniden bir düzenlemeye tabi tutuldu. Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye Riyaseti, bu sırada İstanbul'da toplanmış genç ve yetenekli komutanların Anadolu'da etkin görevlere atanmasını sağlayarak asayişin yeniden sağlanabileceğini umuyordu. Anadolu ve Trakya'da bulunan kolorduların başına Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, (Sakallı) Nurettin Paşa, Yusuf İzzet Paşa, Refet Bey, Selahattin Adil Bey, Kâzım (Özalp) Bey, Şefik (Aker) Bey, Cafer Tayyar Paşa vb. gibi önde gelen komutanlar atandı. Ancak divan-ı harp üyelikleri ve başkanlıklarına İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olanların veya çeşitli nedenlerle İttihat ve Terakki döneminde ordudan tasfiye edilenlerin getirilmesine dikkat edildi.⁹

⁷ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1955, s. 97.

⁸ Geniş bilgi için bk. Mevlüt Bozdemir, **Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri**, İzmir 1992.

⁹ Damat Ferid Paşa kabinesi işbaşına gelir gelmez ilk iş olarak 8 Mart 1335 (1919) tarihli bir kararname ile Divan-ı Harb-i Örfî kurulmasına karar verdi. Bk. **Takvim-i**

İşte bu sırada ordu müfettişliklerinin yeniden teşkili gündeme getirildi. Bu yeni yapılanma orduların lağvedilmesi ile görevlerinden alınarak İstanbul'da toplanmış olan üst rütbeli komutanların yeniden aktif vazifeye atılmaları için hazırlanmış büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Şakir Paşa'dan sonra Harbiye Nezaretine getirilen Şevket Turgut Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa ve Fevzi (Çakmak) Paşa -Anadolu'nun mütarekeden sonra mutlaka büyük güçler tarafından işgal edileceği görüşünden hareketle- vatanın kurtarılmasına yönelik olarak 1919 yılı Nisan ayı içerisinde İstanbul'da yaptıkları gizli toplantılarda, hal çareleri aramaya koyulmuşlardı¹⁰. Bu toplantılar Mustafa Kemal Paşa'nın da katılmasıyla son şeklini aldı. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, Cevat ve Fevzi Paşaların yaptığı görüşmeler çok önemli idi. Büyük bir gizlilikle yürütülen toplantılarda tespit edilen kararlar şu şekilde sıralanmıştır:

1-)Yapılan çalışmaların sonunda kararlaştırılmış olan üç ordu müfettişliğinin bir an evvel teşkili ile ordunun emir ve kumandasının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Vekayi (TV.), nr: 3493, 11 Mart 1335 ; **Düstûr**, II. Tertip, C XI, Dersaadet 1332, s. 135 ; Ali Fuat Türk geldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 198 ; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 177. Bu divan-ı harplerde ele alınan en önemli konu ise Ermeni ve Rum tehciri idi. Bk. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbatası (BOA.MVM.)**, nr: 214, s. 120; Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, (Yay.Hz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1964, s. 202-203; Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul 1979, s. 126 . Divan-ı harplerin üyelerinin tamamına yakını İTC düşman olan veya sempati duymayan eski paşalardı. Bir kısmı da ittihaççılar tarafından ordudan tasfiye edilmişlerdi. Divan-ı harplerin üyelerinin listesi için bk. **TV.**, nr: 3503, 23 Mart 1335, nr: 3519, 29 Nisan 1335; İTC üyelerinin yargılanmaları konusunda basında çıkan haberler için bk. **İkdam** , nr: 7995, 13 Mayıs 1335; Fahrettin Kırzioğlu, **Ziya Gökalp, Malta Konferansları**, Ankara 1985, s. 15-18.

¹⁰ Bu görüşmelerin 1919 yılı Nisan ayında sık sık tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Zaten bu ayda ordu müfettişliklerinin kurulduğu da anlaşılmaktadır. Bk. **Gn.Kur. ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83; Öte yandan Süleyman Külçe ise bu misakın 15 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştiğini yazar. Bk., **Mareşal Fevzi Çakmak**, İstanbul 1958, s. 108; halbuki Külçe'nin verdiği tarih oldukça geçtir. Bu tarihte her şey bitmiş olup ordu müfettişleri bilfiil vazifeye başlamışlardı.

2-) Mümkün olduğu kadar çok miktarda silah, cephane, mühimât ve diğer malzemenin Anadolu'daki muhtelif depolarda toplanarak İtilaf devletlerine teslim edilmemesi vatanî bir vazifedir.

3-) İstanbul'daki hükûmet, İngiliz İşgal kuvvetlerinin elinde esir olduğundan buradan (İstanbul) verilen/verilecek emirlerin -icra ediliyormuş gibi gösterilerek- icra edilmemesi, Anadolu'da "*millî bir idare vücuda getirilmesi*" gerekli görülmektedir.

4-) Millî galeyandan istifade edilerek, kuva-yı milliye teşkili ve millî iradenin buna dayandırılması gerekmektedir.

5-) Bundan böyle mutlak müdafaada kalınmayarak, saldırgan düşmanlarımız üzerine karşı taarruza geçilmesi lâzımdır¹¹.

Tarihe "*Üçler Misâkı*" (Üçlerin antlaşması) adıyla geçen ve Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa ve Fevzi Paşa tarafından ortaklaşa hazırlanan ve yine Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne sunulan gerekçeli rapor kabul edilip Harbiye Nezaretinde yapılan birtakım düzenlemelerden sonra onaylanmıştır.¹² Nitekim Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa, işgal orduları komutanlığının fazla dikkatlerini çekmeden bu teşkilatın yapılmasını ikaz etmiştir.¹³ 1919 yılı Nisan ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen bu teşkilatlanmanın ayrıntıları Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından hazırlanmış, 30 Nisan 1919 tarihinde de Harbiye Nezaretinin tasdikinden geçmiştir. Aynı tarihte Padişahın da, müfettişlik teşkilatına dair iradesi, yani onayı alınmıştır.¹⁴ Buna göre irade hükümlerinin yürütülmesiyle ilgili görev Harbiye Nezaretine verilmiştir. Harbiye Nazırı Şakir Paşa,

¹¹ Süleyman Külçe, **a.g.e.**, s. 108.

¹² Hüsamettin Ertürk, **Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa**, Daktilo metin, ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, s. 89 vd.

¹³ Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak**, İstanbul 1958, (ikinci baskı), s. 106.

¹⁴ **BOA. (Dosya Usulü İrade Tasnifi) DÜİT**, nr: 68/11, 30 Nisan 1335.

hazırlanan talimatnameleri 6-7 Mayıs 1919'da ordu müfettişlerine tebliğ etmiş¹⁵; sadarete de bilgi verilmiştir.¹⁶ Konu, hükûmetin 17 Mayıs 1919 tarihli toplantısında müzakere edilerek gereken yerlere talimat yazılmıştır.¹⁷ Ertesi gün Dahiliye Nezareti ile Harbiye Nezaretine bilgi verilmiştir.¹⁸ Böylece müfettişlik teşkilatı resmen kurulmuştur.

Buna göre, I.Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul olup başına Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa; Yıldırım Orduları (daha sonra II.Ordu) Müfettişliğinin merkezi Konya şehri olup başına Mersinli Cemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı (daha sonra III.Ordu) Müfettişliğinin merkezinin Erzurum şehri olup başına da Mustafa Kemal Paşa'nın atanması kararlaştırıldı.¹⁹ Ayrıca, Rumeli Kıt'aatı Askeriyesi Müfettişliğinin teşkili ve başına (Sakallı) Nurettin Paşa'nın tayin edilmesi kararlaştırıldı.²⁰ Diyarbakır, Urfa ve Mardin taraflarında konuşlandırılmış bulunan 13. Kolordu ise, müstakil olarak Harbiye Nezaretine bağlandı; geri kalan sekiz kolordu ise I., Yıldırım (II. Ordu) ve IX. Ordu (III. Ordu) müfettişliğine taksim edilmiş²¹; müfettişlere ayrıntılı talimatname verilmiştir.²²

¹⁵ **Gn.Kur. ATASE Arşivi** nr:1-1, Kls:11, Ds:164, F:83; **BOA. (Babiali Evrak Odası) BEO.**, Harbiye Giden nr: 342984; 343173; ayrıca bk. **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, (Yay. Hz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1982, s.22-24, belge nr: 20-21.

¹⁶ **BOA., BEO.**, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk., **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, s. 24, belge nr: 22.

¹⁷ **BOA. MVM.**, nr: 215, 17 Mayıs 1335, s. 115. Bu konu bir müddet sonra yeniden hükûmet tarafından görüşüldü. Bk. **BOA. MVM.**, nr: 215, 28 Mayıs 1335, s. 133.

¹⁸ **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk. **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, s. 25, belge nr: 23-24.

¹⁹ **BOA. BEO.**, Harbiye Giden nr: 343173 ; ayrıca bk.**T.S.K.Tar.**, C III/6-1, s. 233.

²⁰ **Yeni Gazete** nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.

²¹ **Gn.Kur. ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

²² 1-) Müsterek Vazifeler; a-) Mıntukalarında dahili güvenliğin iade ve istikrarı, asayişsizlik sebeplerinin araştırılarak tespit edilmesi, b-) Mıntukalarında ötede beride bulunan silah, cephane ve sairinin bir an evvel toplatularak münasip depolarda muhafaza altına alınması, 2-) Müfettişlik ve kolorduların, yukarıda sıralanan vazifeleri gerçekleştirmek, uygulamak için verecekleri her türlü talimatı, mıntukalarında bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir. 3-) Müfettişlikler

Müfettişlik teşkilatının kurulduğu sırada İngilizlerin, Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Türklerin Rum ve Ermenilere yönelik saldırılarda bulundukları iddiasından hareketle asayiş ve düzenin sağlanması yolunda Osmanlı hükümetine çektikleri ihtar ile İstanbul hükümetinin ordu müfettişliklerini kurma yolundaki çalışmaları biçim ve zaman açısından birbirine denk düşmüştü. Yoksa IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği Mustafa Kemal Paşa için hazırlanmış özel bir görev değildi. Rumeli Kıt'aatı ve üç ordu müfettişliği bu dönemin şartlarının oluşturduğu bir yapılanma idi.²³

Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanmasında, dönemin yazışma kuralları gereği Osmanlı Harbiye Nezaretinin (Milli Savunma Bakanlığı), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin (Genelkurmay Başkanlığı), Dahiliye Nezaretinin (İçişleri Bakanlığı), sadrazam ve Hey'et-i Vükelanın (Bakanlar Kurulu) olurları ve Padişahın onayı gerekiyordu. Bu durumdan, başkentte kontrolü ellerinde bulunduran işgal kuvvetleri komutanlığının da haberdar olması söz konusu idi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve gelmesine, kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Almanya karşıtı olmasından dolayı İngiltere, Padişah ve Damat Ferit hükümetinin karşı çıkması söz konusu olamazdı.²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın atanmasında etrafındaki dost ve yakınlarının aracılığı da etkili olmuştur.²⁵ Sınıf arkadaşı Ali

ve kolordular kendi mıntukaları civarındaki asayişin sağlanması ve sair işler için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle koordineli olarak vazife icrası için muhabere edeceklerdir. 4-) Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya müfettişlikle irtibat halinde bulunurken, yazışma ve personel işleri ile olsun, silah ve teçhizat ikmali konularında olsun eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti ile muhabere etmek mecburiyetinde idi. Fırka veya mıntuka komutanlığı veya özel bir göreve tayin edilecek subayların tayin veya yer değiştirmeleri müfettişliğin onayı ve talebiyle gerçekleştirilecekti. Bununla beraber, diğer hususlarda lüzum ve menfaate göre müfettişliklerin verdikleri talimatı kolordu komutanları aynen uygulamaya koyacaklardı. Öte yandan mıntuka komutanları, subayların tayin ve yer değiştirmelerinden de yetkili kılınmışlardı. **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44-2.

²³ "Atatürk", **IA**, C I, s. 732.

²⁴ Atatürk'ün bu alandaki raporları için bk. Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, C I, Ankara 1980, s. 149-155, 156-160; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)**, C IV, s. 1-8.

²⁵ Ali Fuat Paşa, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 34 vd.

Fuat'ın babası İsmail Fazıl Paşa, Salacak'taki evinde²⁶ akrabaları olan Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Mehmet Ali Bey'le Mustafa Kemal Paşa'yı bir yemek davetinde tanıştırmış, güven telkin etmiştir.²⁷

Mütareke ortamında Orta ve Doğu Karadeniz'deki Rum çetelerinin baskın tarzındaki eşkıyalık olayları özellikle Samsun, Canik ve Amasya taraflarında Rum ve Ermeni çetelerinin Türklere yönelik saldırıları dayanılmaz bir hal almıştı.²⁸ Bölgedeki Türkler de milis kuvvetleri oluşturarak eşkıyalık yapan Rum ve Ermeni çeteleriyle mücadeleyle başlamıştı. İşgal kuvvetleri komutanlığı yaptığı açıklamalarda bu sırada saldırıya uğramış bulunan masum Türkleri suçlu, saldırganları ise suçsuz olarak görüyordu. Bu görüşten hareketle İngilizler, bölgede sükûn ve asayiş sağlanmadığı takdirde buraları da işgal edeceklerini bir ultimatomla hükumete bildirmişti.²⁹ Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey bölgede asayişin sağlanması konusunda Damat Ferit Paşa'yı ikna etmiştir. Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'nın da bulunduğu bir toplantıda Cercle d'Orient (Serkıl Doryan)'da verilen öğle yemeğinde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Cevat Paşa'nın teklifiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanması konusu sadrazama açılmış o da bu durumu kabul etmiştir.³⁰ Damat Ferit, yanlış bir anlamaya meydan bırakmamak için İngiltere elçiliği baş tercümanı Ryan'a, Mustafa Kemal'in özellikleri hakkında bilgi vermenin uygun olacağını bildirirken, Fevzi (Çakmak) Paşa bir İngiliz subayına Mustafa Kemal Paşa'nın ittihatçı olmadığını söyleyerek güven telkin etmiştir.³¹

²⁶ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım**, C I, İstanbul 1993, s.34-35.

²⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C I, İstanbul 1970, s. 30; ayrıca bk. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 101. Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 34-35.

²⁸ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, Ankara 1987, (MEB. Yay.), s. 12.

²⁹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, S I, (1952), vesika nr: 18-a.

³⁰ Rauf Orbay, **a.g.e.**, C I, s. 230 ; Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 34 vd., 61.

³¹ **Gn.Kur. ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1; ayrıca bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara 1959, s. 12.

Mustafa Kemal Paşa, diğer taraftan yakın arkadaşı Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile de görüşmelerde bulundu; Mehmet Ali Bey vasıtasıyla Şişli'deki evinde birkaç defa bir araya gelerek görüş alışverişinde bulundular. Avni Paşa, kayınpederine Mustafa Kemal Paşa konusunda güvence verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine tayininde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in rolü olduğu gibi, Avni ve Şakir Paşaların da etkisi oldu.³² Ali Fuat Paşa, Damat Ferit ile Mehmet Ali Bey'in arasının bu tayinden sonra açıldığını ve Mehmet Ali Bey'in bir daha kabinelere giremediğini belirtir.³³ İşte bu izah edilen temasların sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ordu müfettişi olarak gönderilmesi uygun görüldü.³⁴ Öte yandan bazı yazarlar, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden bir netice çıkmayınca, son çare olarak Anadolu'ya geçtiğini belirtirlerse de bunun pek gerçekçi olmadığı değerlendirilmektedir.³⁵

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından, yukarıda görev ve yetkileri izah edilmeye çalışılan müfettişlik teşkilâtının kurulmasıyla, Osmanlı ordusu, görünüşte "*seferî kadro düzeninden hazarî (barış) kadro*" teşkilâtına geri dönmüş oluyordu. Mütareke hükümleri gereği lağvedilen ordu komutanlıklarının yerini alan ordu müfettişlikleri, talim ve terbiye ile uğraştıkları gibi, ötede beride dağınık

³² Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 60, 62; Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, s. 106; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 101.

³³ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 64.

³⁴ Hüsamettin Ertürk, **Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa**, ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, s. 88 vd; Bu konu daha sonra yapılan araştırmalarda da ele alınmıştır. Mesela, David Fromkin batılı gözü ile olaylara yaklaşarak, bu sırada bütün gelişmelerin Mustafa Kemal Paşa'nın lehine olduğunu ifade eder. Mustafa Kemal'in müfettişlik için Samsun yolculuğunu bir yerde XX. yüzyılın en büyük politik yolculuğu olduğunu belirtir. Bk., **Barışa Son Veren Barış**, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 404.

³⁵ Erich Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 193-194; Lord Kinross, **Atatürk**, s. 236. Diğer taraftan, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı İsmet İnönü de böyle düşündüğünü ifade eder. İsmet İnönü, bu konu hakkında hatıralarında şu açıklamada bulunur: "...Aylardan beri devam eden siyâsî çalışmalar artık sona ermiş, başka çare olmadığından Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gitmeye karar vermişti." İsmet İnönü, **Hatıralar**, C I, İstanbul 1985, s. 176; Ayrıca bk. **Tarih IV**, İstanbul 1931, s. 26.

halde bulunan silah, cephane ve teçhizatı depolarda toplatarak korumaya altına alacaklardı. Bu arada bölgelerinde huzuru bozacak her türlü harekete engel olup güven ortamını sağlayacaklardı. Nitekim ilk bakışta sanki mütareke hükümlerini uygulamak için kurulmuş teşekküller olarak göze çarpan ordu müfettişlikleri, icraatlarına ve başlarındaki görevli kişilerin tavır ve hareketlerine bakılırsa memleket menfaatine kurulmuş bulunan olağanüstü devrin en önemli teşekkülleri olduğu göze çarpar. Ordu müfettişliklerine, o sırada Osmanlı Genelkurmayının en başarılı komutanları atandı³⁶. Bu kişiler, İttihatçılık şüphesinden uzak olduklarından şimdilik hükûmet nazarında da en seçkin ve güvenilir komutanlar arasında yer alıyordu. Kuruluş amacı yukarıda izah edilen maddelerdeki gibi olmuş olsa da, müfettişliklere atanan komutanların İtilaf Devletleri lehine bir tavır sergilenmesi mümkün değildi. Diğer taraftan, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin barış kadrosu esasına dayanarak teşkil ettiği bu yeni düzenlemeler, İtilaf Devletleri temsilcilikleri tarafından da sakıncalı bulunmamıştı³⁷.

Aslında ordu müfettişlikleri, hazarî (barış dönemi) kadrodan ziyade bir tür seferî (savaş hali) ordu kadrosu hüviyetinde idi. Bu durumu, müfettişliklerin kuruluş günlerinde verilen emir ve talimatnameler de büyük ölçüde doğrulamaktadır. Nitekim Harbiye Nezareti, 30 Nisan 1919 tarihinde Şakir Paşa'nın imzası ve "gizli" kaydıyla ordu müfettişlikleri ve kolordulara gönderdiği emirde, ordunun seferber durumda olduğunu açıklamıştı. Bu arada seferberlik zamanında olduğu gibi, askerî faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesi isteniyordu. Verilen bu emre göre, her ne kadar mütareke imzalanmış olsa da, "harp hali" hâlâ devam ettiğinden, istihbarat konusunda aksamalara meydan bırakılmaması isteniyordu. Askeri strateji uzmanlarına göre,

³⁶ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 8'de Padişahın, komutanlara hitaben; "...Sizin gibi mert ve cesur, güvenilir komutanlara malik bir millet elbet yok olmaz!" dediğini belirtir.

³⁷ Bilgi için bk., **Gn. Kur. ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 17.

bir ordunun savaşı kazanabilmesi için öncelikle psikolojik harbi başarılması gerekmektedir. Bu görüşten hareketle Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de bu kritik dönemde istihbarat konusuna gereken önemi vermeyi kendine ilke edindi. Bunun için gerek hudutlarda, gerekse memleket içerisinde bulunan ecnebi hükûmet ve orduları hakkında elde edilecek olan her türlü bilgi ve belgeler muntazam bir şekilde ve "*gayet gizli*" kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İstihbarat Dairesine gönderilmesi isteniyordu. Harbiye Nezareti, istihbarat konusunda çalışmalar yapılırken, nelere dikkat edilmesi gerektiğini de izah etmekte idi: Bu açıklamaya göre, genel olarak Türklüğün leh ve aleyhindeki siyasî fikir ve cereyanlar, komşu ülkelerdeki siyasî değişiklikler, askerî birliklerin durumları ve miktarları, hudut komşularımızın silahlı kuvvetlerinin genel durumu, memleket dahilinde bulunan işgalci düşman birliklerinin tavır ve hareketleri yalnızca ordu müfettişlikleri ve müstakil 13.Kolordu Komutanlığı aracılığı ile üst makamlara -Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti- bilgi verilecekti³⁸. Böylece ordu müfettişlerinin en önemli vazifelerinden birisi, istihbarat faaliyetlerini aksatmadan yürütmek şeklinde tespit edilmişti. Harbiye Nezareti, istihbarata ait bilgi toplama ve istihbarata karşı koyma konusunda çok hassas davranarak titiz bir çalışma sergilenmesini istiyor; ülkenin bu kritik devrede en çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğunun hatırdan uzak tutulmaması gerektiğini anlatıyordu. Müfettişlerin, bu bilgi toplama işleminde en büyük yardımcılarının vali, mutasarrıf ve kolordu komutanları olduğu anlaşılmaktadır³⁹. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan Cevat Paşa ise, İzmir'i işgalini takip eden günlerde ordu müfettişliklerine gönderdiği emirde, çok nazik bir dönemde bulunulduğunu ifade ederek ordu müfettişlerinin görevlerine daha sıkı bir şekilde sarılmalarını öğütlemekte idi⁴⁰. Görevlerinin bilincinde olan mü-

³⁸ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 12.

³⁹ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1 ; BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 137.

⁴⁰ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 21-2.

fettişler de, mıntıkalarındaki askerî birlik ve kıt'aların genel durumlarını inceden inceye denetleyerek, aksaklıkların mümkün olduğunca kısa sürede giderilmesine çalışmakta idiler⁴¹. Ordu müfettişlikleri ayrıca görev bölgelerindeki siyasî ve askerî gelişmeleri telgraflarla birbirlerine aktararak, koordineli bir şekilde hareket etmeğe gayret gösteriyorlardı⁴².

Mütareke Döneminde kurulan ordu müfettişlikleri içerisinde şüphesiz en önemlisi IX. Ordu (III. Ordu) Müfettişliği idi. Bu müfettişlik gerek ordunun yeniden teşkilâtlanması meselesinde, gerekse ülkenin kurtarılmasında büyük rol oynayacak olan Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesinde bulunmasından dolayı önemli idi.⁴³

IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Ayrılmasından Önceki Çalışmaları, İstanbul'da Askerî ve Mülkî Makamlarla İlişkileri

İstanbul'da gerçekleştirilen bir dizi görüşmelerden sonra Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919 tarihli irade-i seniyye ile IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanmış⁴⁴; Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından da sadarete bu atama hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁵ Şakir Paşa 6 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben resmî bir yazı gönderdi. Bu yazıya Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından kaleme alınan bir

⁴¹ BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 55.

⁴² Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi**, İstanbul 1960, s. 236; Özellikle İzmir'in işgalinden sonra, ordu müfettişlikleri ile kolordular arasındaki muhaberede büyük ölçüde bir artış oldu. Bu sırada II.Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile devamlı temas halinde bulunan III.Ordu Müfettişi M.Kemal Paşa, memleketin Yunan istilasından nasıl kurtarılacağı yolunda fikir teatisinde bulunduktan sonra, Konya'da bir "*Vatan Ordusu*"nun teşkiliyle mukavemetin sürdürülmesinden söz ediyordu. Geniş bilgi için bk., **Gn.Kur. ATASE Arşivi** nr: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29.

⁴³ Ordu müfettişlik teşkilatı hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s. 102-112.

⁴⁴ BOA. BEO, Harbiye Giden nr: 342765; BOA. DUIT., nr: 68 / 11.

⁴⁵ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1; BOA. Harbiye Terfiat, Tevcihat nr: 67 / 5.

talimatname de eklendi⁴⁶. Bu talimatnâmeye göre⁴⁷, İçişleri Bakanlığı birimlerinden de gerekli görülenlere haber verilmesi isteniyordu⁴⁸. Şakir Paşa, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerini belirten talimatnâmenin bir suretini 7 Mayıs tarihinde Heyet-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) gönderdi. Bakanlar Kurulu'nda yapılan 17 Mayıs 1919 tarihli oturumda Şakir Paşa'nın müfettişlik için hazırladığı yetki belgesi ile buna bağlı olan talimatnâme tasdik edildi.⁴⁹ Bakanlar Kurulunda yapılan müzakere-lerden sonra konu hakkında Dahiliye Nezaretinin (İçişleri Bakanlığı) bilgilendirilmesi de istendi. İçişleri Bakanlığı bundan haberdar olduktan sonra, IX.Ordu Kıt'aları Müfettişliğinin iâşe ve ikmâli için vilayet-lerle yazışma başlatıldı⁵⁰. Vilayetlere yazılan telgraflarda, her livanın (il) köy ambarlarında bulunan hububatın bir miktarının ordu müfet-tişlik merkezleri ile iskelelere gönderilmesi istendi.

Mustafa Kemal Paşa ise, tayin işlemi gerçekleştikten sonra gerekli hazırlıklara başladı, bölgenin arazi haritalarını ve asker sayısını göste-ren cetvelleri Erkan-ı Harbiye'den temin etti. Bu arada bölgede mev-cut jandarma miktarını öğrenmek üzere 6 Mayıs 1919 tarihinde üst makamlara müracaat etti⁵¹. Bir süre sonra da, Şakir Paşa'nın mühür ve imzasının yer aldığı talimatname kendisine verildi⁵². Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs tarihinde müfettişlik mıntukasına gönderdiği telgrafta,

⁴⁶ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Aynı dosya, F: 1-1, 1-2; **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 342984, lef: 1-2.

⁴⁷ Talimatnamenin tam metni için bk. **HTVD.**, S 1, (1952), vesika nr: 3; Bu sırada Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya vekâlet eden Kâzım (Inanç) Paşa yetkilerin geniş tutulmasında rol oynamıştır. Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlerini üç madde toplamıştı. Bk. **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 342984; **Gn.Kur. ATASE Arşivi**ndeki bir belgeye göre, Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek olan talimatnamenin müs-vedde nüshasının tarihi 4 Nisan 1335 olarak gösterilmesi ise oldukça ilginçtir. Bk. Kls: 11, Ds: 164, F: 1-1, 1-2.

⁴⁸ **BOA.BEO.**, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk. Münir Sirel, "19 Mayıs ve Ata-türk", **BTDD.**, S 2, (Kasım 1967), s. 3-13.

⁴⁹ **BOA.MVM.**, nr: 215, s. 115.

⁵⁰ **BOA.DH.ŞFR.**, nr: 99/55; ayrıca bk. Midhat Sertoğlu, "Millî Mücadelede M.Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", **BTDD.**, S 14, (Kasım 1968), s. 5-41.

⁵¹ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 7, 8.

⁵² **Gn.Kur. ATASE Arşivi**: 1-1, Aynı dosya, F: 12.

eşkıyalığın önlenebilmesi için doğru bilgilerin kendisine iletilmesini; ayrıca, bunların adı bir eşkıyalık mı, yoksa siyasî bir amaca yönelik hareket mi olduğunun açıklanmasını istedi⁵³. İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey ise Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamüretilaziz (Elazığ), Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle Erzurum ve Canik livalarına gönderdiği şifre telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinin sadece askerî olmayıp, aynı zamanda da mülkî olduğunu, Bakanlar Kurulu'nda bu yolda bir talimatnâme hazırlandığını ve kendisine verildiğini bildiriyordu⁵⁴. Bundan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın görevi hem askerî, hem de sivil alanları kapsıyordu.⁵⁵

IX.Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın refakat ve maiyetinde bulunanların tahsisat ve harcırahlarının Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı) bütçesinden karşılanacağı belirtilmekte idi. Öte yandan, Paşa'nın askerî işlerden başka, eşkiya takibi ve sair vazifeleri de yapması gerekeceğinden, fevkalâde masrafların ortaya çıkması muhtemeldi. Bunun için kendilerine maaşlarının yarısı kadar bir zam yapılması Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından uygun görülmüş ve bu durum Maliye Nezaretine bildirilerek gerekli ödemelerin yapılması istenmişti⁵⁶. Şakir Paşa'nın 12 Mayıs tarihli bu isteklerine Maliye Nezareti'nin hemen cevap vermemesi, bir yerde ülkenin malî yönden büyük bir kriz içerisinde bulunduğunu gösteriyordu. Harbiye Nezareti ile devamlı temas halinde bulunan Mustafa Kemal

⁵³ BOA.DH.ŞFR., nr: 99/137; ayrıca bk. Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1.

⁵⁴ BOA.DH.ŞFR., nr: 99/175, 99 / 231 , 99 / 319, 99 / 328; Ayrıca bk. HTVD., S 1, (1952), vesika : 12-13.

⁵⁴ Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, a.g.e., s. 102-112.

⁵⁵ Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, a.g.e., s. 102-112.

⁵⁶ BOA.BEO., Harbiye Giden: 343211, bu belgeden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın aylık tahsisatının yarısı 57.269 kuruş olarak tesbit edilmişti.

Paşa, görev bölgesine gitmezden evvel, kendisine birkaç nüsha mütarekenâme metni verilmesini⁵⁷, ayrıca müfettişlik mıntukasındaki jandarma sayısının da kendisine tebliğ edilmesini istedi⁵⁸. Bu arada istihbarata dair birtakım bilgiler de kendisine iletildi⁵⁹. Cevat Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı ile müfettişlik arasında haberleşmeyi temin etmek üzere, 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettiği şifre anahtarının da büyük bir değeri vardı⁶⁰. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı bittikten sonra İzmir'de kabul ettiği gazetecilerin, “---Paşam, bu zaferi ne ile kazandınız?” sorusuna, “---Telgraf telleriyle!” cevabını vermesi ise şifreli haberleşmeye yani muhabere sistemine verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça ilginçtir⁶¹.

IX.Ordu Kıtaları Müfettişliğine tayinden sonra maiyeti ile beraber⁶² yoğun bir faaliyet içine giren Mustafa Kemal Paşa, 13 Mayıs 1919'da Milli Savunma Bakanlığına gönderdiği yazıda, gerekli para ile en az iki otomobil ve diğer ihtiyaçlarının üç gün içerisinde teminini istedi. Paşa dilekçesinde ayrıca, bir haftadan beri maiyetiyle beraber bürokratik işlerle uğraştığını ifade ederek, bir an evvel bunların sonulandırılması gerektiği yolunda isteklerde bulundu⁶³. Milli Sa-

⁵⁷ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 8; **HTVD.**, S 1, (1952), vesika nr: 9.

⁵⁸ **HTVD.**, S 1, vesika nr: 10.

⁵⁹ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 13.

⁶⁰ **Takvim-i Vekayi (TV.)**, nr: 3549, 14 Mayıs 1335; Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 14. Nitekim bu şifre anahtarı Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Genelkurmayında görevli arkadaşları ile irtibat kurmasını da kolaylaştıracaktı.

⁶¹ Millî Mücadele devri Türk basınının önde gelen simaları bu görüşme ile birlikte Yunan faciasını ve zaferin kazanılmasını konu eden yazılarını bir arada neşretmişlerdir. Bk. Halide Edip, Yakup Kadri, Falih, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, Dersaadet 1338 (1922).

⁶² Bk. Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987, s.25; ayrıca bk. Fethi Tevetoglu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara 1987, s. 16; Öte yandan belgelerde Mustafa Kemal Paşa'nın kadrosunda 20 zabitan, 5 memur, 50 silahlı küçük zabıt, 51 silahsız küçük zabıt, 19 rovelvörlü olmak üzere, 17 binek hayvanı, 39 mirî, 49 mekkâri, 4 otomobil olacaktır şeklinde bir liste hazırlandığı belgelerde geçmektedir. Bk. **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 33, Ds: 86, F: 9-3.

⁶³ Mustafa Kemal Paşa'nın bu arzı 13 Mayıs 1919 tarihli idi ve 16 Mayıs 1919 tarihinde hareket edeceğini belirtiyordu. **Gn. Kur. ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 16.

vunma Bakanlığından Genelkurmay'a hitaben yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre, ilk etapta 3000 liralık avans verilmesi için Maliye Nezaretinden vize alınmaya çalışıldığı ve ondan sonra ödemenin yapılacağı açıklanıyordu⁶⁴. Mustafa Kemal Paşa ise, karargâhının hali hazırda bir harp karargâhı olduğunu ifade ederek⁶⁵, görevinin önem ve derecesinin dikkate alınarak ona göre ödenek ayrılmasının lazım geldiğini belirtiyordu. Ayrıca sorumluluğu ağır olan bu görevi herhangi bir maddî ölçü ile ölçmek istemediğini de ifade ederek, hiç olmazsa daha evvel ordu komutanlığı döneminde almış olduğu tahsisatın (15.000 kuruş) ödenmesini rica etmekte idi⁶⁶. Genelkurmay'a bağlı olan Muhasebât Dairesi ise verdiği cevapta, Mirliwa rütbesindeki ordu müfettişlerine 11.000 kuruş maaş tahsis edildiğini hatırlatarak, bunun üstünde bir meblağın ödenmesine imkân bulunmadığını açıklamakta idi⁶⁷. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri bir sonuç vermiş olmalı ki, Genelkurmay'dan Muhasebât Dairesine 14 Mayıs tarihinde yazılan bir tezkirede, askerî ve mülkî vazifeyi haiz bulunan IX.Ordu Kıt'aları Müfettişliğinin seyyar ve harp karargâhı halinde olacağı açıklanarak gereğinin yapılması isteniyordu⁶⁸. Harbiye Nezareti'nin, müfettişliğin para konusundaki taleplerini olumlu karşılamasına rağmen, belgelerden anlaşıldığına göre bu konuda yapılan girişimlerden bir sonuç alınamadığı tespit edilmiştir.

Bu arada Padişah Vahdettin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya kendi kesesinden 40.000 devlet hazinesinden de 360.000 olmak üzere toplam 400.000 altın lira ile 400.000 kağıt lira verdiği yolundaki iddiaların ise hiçbir şekilde aslı bulunmamaktadır. O zamanın bir altın lirası 7.2 gr. gelmektedir. 400.000 altın lira toplam 2. 880 kg yapmaktadır ki, 80'er kiloluk 36 sandık içerisinde ancak muhafaza edilebilir. Kağıt paraların

⁶⁴ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 16-1.

⁶⁵ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls : 11, Ds: 164, F: 15-1.

⁶⁶ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 15.

⁶⁷ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 15-1.

⁶⁸ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 17.

da bu şekilde taşınması için muhafaza altına alındığı düşünülürse yaklaşık 100 sandık civarında olması gerekir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadar sandık dolusu parayı yanında taşıması mümkün değildi. Üstelik İstanbul'dan Samsun'a hareketi sırasında Kızkulesi civarında kontrole tabi tutulduğunda İngilizlerin bu kadar parayı başkent dışına göndermelerine izin vermeleri de mümkün değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik bölgesine giderken müfettişlik karargâhı için kendisine ödenen para resmen 25.000 kağıt liradır. Mustafa Kemal Paşa bu kadar para ile Samsun'a hareket etmiştir.⁶⁹

Bürokratik işlemler bir yandan devam ederken, Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs 1919 günü Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahdettin ile görüşme yaptı. Mustafa Kemal Paşa, anılarında bu veda ziyaretinde Padişahın kendisine; "...Görüyorsun, ben artık memleketi ve milleti nasıl kurtarmak lazım geldiğini tasavvurda tereddüde duçar oluyorum" dediğini ve ellerini havaya kaldırdıktan sonra sözlerine şunları eklediğini ifade eder: "...İnşallah millet mütenebbih ve müteyakkız (uyanık) olur; bu vaziyeti elîmeden (kötü durumdan) gerek beni ve gerekse kendini tahlis (kurtarır) eder."⁷⁰ Padişah ile Yıldız Sarayı'nda yapılan bu son görüşmede Sultan Vahdettin daha sonra kendisine; "Paşa, Paşa! Şimdiye kadar bu devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba (tarih kitabı) girmiştir. Bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa! Devleti kurtarabilirsin!" hitabında bulunmuştur⁷¹. Mustafa Kemal Paşa

⁶⁹ Alptekin Müderrisoğlu, "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşını Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 altın ve 400.000 Kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır", **Atatürk Yolu**, S 15, Mayıs 1995, s. 291-303.

⁷⁰ **ASD.**, C I, s. 15 ; Selahattin Tansel bu konuşmanın 16 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştiğini yazar. Bk., **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, İstanbul 1991, s. 233; Jaeschke ise bunu 15 Mayıs olarak gösterir, bk. **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 116.

⁷¹ Falih Rıfki Atay, **Atatürk'ten Hatıralar (1914-1919)**, Ankara 1965, s. 122 ; Jaeschke, her ne kadar bu görüşmenin 12 Mayıs'ta yapıldığını söylerse de hatalıdır. Çünkü 12 Mayıs tarihi pazartesi gününe tekabül etmektedir. Bk. **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, s. 30. Öte yandan 16 Mayıs 1919 tarihi cuma gününe tekabül etmesi açısından doğrudur. Bk. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Takvimü's-sinîn**, (Yay.Hz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Ankara 1993 , (Genelkurmay Yay.), Ayrıca bk. **TBMM ZC**, C I, s. 9.

bu görüşmede üzerine düşeni yapacağını, elinden gelen gayreti göstereceğini ifade ederek selamlıktan ayrılmış; Padişah da kendisine bu ziyaretin anısına altından bir altın kol saati hediye ederek⁷², yeni görevinde başarılar dilemiştir⁷³. Ertesi gün (16 Mayıs) de cuma selamlığına katılan Mustafa Kemal Paşa, devlet erkânıyla da orada görüşüp vedalaşmıştır.⁷⁴

Müfettişlik talimatnamesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın görevi Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini önlemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren kuva-yı millîye veya şurâları ortadan kaldırmak, İtilaf Devletlerinin istekleri dışında bir harekette bulunmamak, onların şikayet ettikleri olayların önüne geçmek, görev bölgesinde mütareke hükümlerine işlerlik kazandırmaktı⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde Anadolu'ya gönderilmesini bir "*nefy ü teb'id*" yani başkentten uzaklaştırma, bir nevi sürgün olarak yorumlar. Nutuk'ta "*... Bu vâsi' selahiyetin, beni İstanbul'dan nefy ü teb'id maksadiyle Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi' edildiği mûcib-i istigrahımız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu selahiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçi bâd-âbâd (ne olursa olsun), benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep*" olarak açıklar⁷⁶. Ayrıca maksadının İstanbul'dakiler tarafından pek anlaşılmadığı, hatta müfettişlik talimatının dahi Milli Savunma Bakanı Şakir Paşa tarafından anlaşılır, anlaşılmaz bir şekilde mühürlendiğini ifade eder⁷⁷. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve eski Bitlis valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, "*Mustafa Kemal'in sadece askerî değil, mülkî yetkilerle de do-*

⁷² Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s. 123.

⁷³ Bk. Atay, **a.g.e.**, s. 122-123; ayrıca bk. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 96.

⁷⁴ Bk. **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, s. 30. Ayrıca bk. **TBMM ZC**, C I, s. 9.

⁷⁵ **BOA.DUIT.**, nr: 68/23; Nitekim Atatürk, 8. 7. 1932 tarihinde Enver Behnan Şapolya'ya tutturduğu notlarında da bunları zikretmişti. Bk. Şapolya, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul 1958, s. 299, 302.

⁷⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 9.

⁷⁷ **Nutuk**, C I, s. 9-10.

natılmış olarak tayin edildiğini öğrenince, O'nu Damat Ferid'in adamı sandım." demekten kendini alamaz⁷⁸. II.Ordu veya Yıldırım Kıtaları Müfettişi Mersinli CemalPaşa'nın yaveri Cevat Rifat (Atılhan) Bey ise, Mustafa Kemal'e verilen geniş yetkilerin Cemal Paşa'ya verilmemesinden dolayıPaşa'nın bu duruma çok içerlediğini ve bu yüzden sadarete bir şifre yazdığını belirtir. Bu şifreye, sadareten verilen cevapta ise, geniş yetkilerin verilmesinde Mustafa Kemal'in hükûmet üyeleri üzerinde bıraktığı olumlu etkinin yanında, Genelkurmay karargahındaki arkadaşlarıyla olan dostluk ve samimiyetinin rolü olduğu ifade edilmiştir⁷⁹. Kâzım Karabekir Paşa ise, böyle yetkilerin verilmesini gayet doğal karşılayarak, Genelkurmay'ın ve üst düzey yöneticilerin genç komutanlara olan güvenini zaman zaman yapılan toplantılarda dile getirdiklerini belirtmektedir⁸⁰. Mevcut kaynaklardan çıkarılan sonuca göre, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Harbiye Nezareti, Genelkurmay Başkanlığı, sadrazam ve hükûmetin ilgili üyeleri bilerek seçip göndermişlerdi. Onlar, Mustafa Kemal'in seçkin bir komutan olduğunu biliyorlar ve Anadolu'daki problemleri genel istekler doğrultusunda çözebileceğine inanıyorlardı⁸¹. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi, mütarekenin ağır şartlarının hissedildiği başkent İstanbul'da büyük bir bölümü de şaşkınlık⁸² ve aymazlık içinde idiler⁸³. Şurası bir gerçek ki, hükûmet üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek amacını bilmiyorlardı. Yukarıda da izah edildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geniş hükûmet yetkisiyle gönderilmekte idi⁸⁴. Öte yandan ne İngilizler, ne de Padişah ve hükûmet; Mustafa Kemal

⁷⁸ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Ankara 1986, s. 11.

⁷⁹ Cevat Rifat Atılhan, **Büyük Cihat Dergisi**, S 21, 3 Ağustos 1951.

⁸⁰ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Faruk Özerengin), İstanbul 1990, s. 8.

⁸¹ Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C I, (1969), s. 391; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, s. 232-235; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 108 vd.; Lord Kinross, **Atatürk**, s. 242; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, C I, s.35.

⁸² Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 9.

⁸³ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1978, s. 82.

⁸⁴ **BOA.MVM.**, nr: 215, s. 115; **Gn.Kur.ATAŞE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1, 1-2.

Paşa'nın yakınları olan Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ve Genelkurmay II. Başkanı Kâzım Paşa'ya verdiği ipuçlardaki düşüncelerini bilmiyorlardı⁸⁵. Gerek hükümet, gerekse saray şimdilik Mustafa Kemal Paşa'yı destekliyorlardı⁸⁶.

Ç. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Mıntıkasındaki Faaliyetleri

15 Mayıs 1919 günü veda için Bâbüâlî'ye (hükumete) giden Mustafa Kemal Paşa, orada, İzmir'in işgal haberini aldı ve hükümet üyelerini büyük bir telaş içerisinde buldu. İzmir'in işgali haberi bütün ülke çapında geniş yankı uyandırmış; başkentte üniversitenin önderliğinde bir kamuoyu oluşturma çabasını da beraberinde getirmişti. Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919 Cuma günü yapılan selamlık resmine Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) Avni ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ile birlikte katıldıktan sonra⁸⁷, -öğleden sonra- saat 16.00'da Bandırma Vapuruna binerek maiyeti ile⁸⁸, Samsun'a hareket etti⁸⁹. Bandırma Vapuru'nda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte maiyetinde III. Kordolu Komutanı Erkân-ı Harp Miralay (Kurmay Albay) Re'fet (Bele Paşa) Bey⁹⁰, Müfettişlik kurmay başkanı Kurmay Albay Manastırlı Kâzım (Dirik Paşa) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Albay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Kurmay Başkanı yardımcısı Kurmay Yarbay Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Karargâh kurmayı ve İstihbarat ve

⁸⁵ Aydemir, **Tek Adam**, C I, s. 394 ; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, C I, s. 102 ; Kinross, **a.g.e.**, s. 252.

⁸⁶ Naşit Hakkı Uluğ, **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1973, s. 30, 40.

⁸⁷ **ASD.**, C I, s. 15; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, s. 32 ; bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk. **İkdam** nr: 7998, 16 Mayıs 1335; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk**, C I, Ankara 1970, s. 303.

⁸⁸ Miralay Mehmet Arif, **a.g.e.**, s. 25 ; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, s. 16.

⁸⁹ **Alemdar** nr: 86-1396, 17 Mayıs 1335; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 117.

⁹⁰ Refet Paşa hakkında bilgi için bk., Mehmet Özdemir, **İstiklal Harbi Komutanlarından Refet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

Siyasi Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, Müfettişlik Topçu kumandanı Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkan yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Tabip Yüzbaşı Behçet Efendi, Kurmay mülhakı Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Kurmay mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Müfettişlik emir subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Karargâh komutanı Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Mülhak Yüzbaşı Rauf, Yüzbaşı Hersekli Ahmet Efendi, Kurmay Başkanı Emniyet Subayı Üsteğmen Hayati, Kurmay mülhakı III. Kordord Komutan yaveri Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), İaşe subayı Üsteğmen Abdullah (Kunt), Mülhak Teğmen Zebur, Müfettişlik İkinci yaveri Teğmen Muzaffer (Kılıç), Emir subayı Teğmen Ruhsat, Adli müşavir Ali Rıza Efendi, Tabur Hesap memuru Rahmi Efendi, Tabur hesap memuru Ahmet Nuri Efendi, Birinci sınıf kâtip Faik (Aybars) Efendi, Dördüncü sınıf kâtip Memduh (Atasev) Bey, Zabıt vekili Tahir Efendi, Alay katibi Yahya Efendi, Tabur katibi Süleyman Fehmi Efendi, Hesap memuru Şükrü Efendi, Kıdemli çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik, Kıdemsiz çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf, Çavuşlar Mustafa oğlu Kemal, Kemal oğlu Mustafa, Onbaşılar Tevfik oğlu Adem, Ali oğlu Refet, Abdullah oğlu Ali, Neferler Hüseyin oğlu Mehmet, Ahmet oğlu Emin, Mustafa oğlu İsmail, İbrahim oğlu Ömer, Kerem oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mehmet, Hasan oğlu Ulvan, Mehmet oğlu Durmuş, Mehmet oğlu Ali, Şakir oğlu Nuri, Hasan oğlu Hüseyin, Abdullah oğlu Mehmet, Abdullah oğlu Musa, Mehmet oğlu Hasan, Bekir oğlu Mahmut, İhsan oğlu Mehmet Lütfi, Alioğlu Musa olmak üzere toplam 56 kişi bulunuyordu⁹¹. Boğazları kontrolleri altında tutan İn-

⁹¹ Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanların tamamının ismini bir eserde bulmak mümkün değildir. O dönemle ilgili yazılan eserlerde farklı rakamlar verilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde 18 kişi bulunuyordu. Bk. Miralay Mehmet Arif, **a.g.e.**, s.25 Tevetoğlu, eserinde sadece 18 kişiden bahseder, bunların dışında başka kimse yoktu der. Bk., Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, s. 16; Öte yandan belgelerde M.Kemal Paşa'nın kadrosunda 20 zabitan, 5 memur, 50 silahlı küçük zabıt, 51 silahsız küçük zabıt, 19 rovelvörlü olmak üzere, 17 binek hayvanı, 39 mirî, 49 mekkâri, 4 otomobil olacaktır şeklinde bir liste hazırlanmıştır. Bk. **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 33, Ds: 86, F: 9-3. Bu konuda yapılan yayınlar hakkında da bk., Enver

gilizler, gelip geçen gemileri de kontrol etmekte idiler. Bandırma Vapurunu ile yola çıkmış bulunan Mustafa Kemal Paşa ve hey'eti de Kızkulesi yakınlarında İngilizler tarafından kontrole tabi tutuldu. Bu arada belirtmek gerekirse, İngiliz istihbaratının pasaport servisi de boğazlardan geçen yolculara vize vermekte idi. İngilizler, müfettişlik karargahı ile birlikte İstanbul'dan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareket edebilmesi için vize vermekte bir ara tereddüt etmişlerdi. Mütareke döneminde İstanbul'dan ayrılacak herkes için İngilizler'den vize alma mecburiyeti getirildiğinden, Mustafa Kemal Paşa ve karargahı için de böyle bir başvuru yapıldı. Pasaport servisinde görevli Yüzbaşı J. G. Bennet, Samsun'a gidecek heyetin listesine baktığında, bunların, kendisinde barış yapacak bir kuruldan çok, savaş yapacak bir heyet izlenimi bıraktığını⁹² bağlı bulunduğu istihbarat birimine aktarmıştır. İstihbarat subaylarından Deedes de bu bilgileri İngiliz İşgal Orduları Komutanlığına bildirmiştir. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığına sunduğu raporunda Deedes her ne kadar endişelerini dile getirmişse de⁹³, bu sırada Padişah'ın ve sadrazamın güvenine layık olmuş bir heyetin karşılarında olduklarını gördüklerinden bunun bir sorun oluşturmayacağı kararına vararak gerekli vizeyi vermişlerdir⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da IX. (III) Ordu Kıtaları Müfettişliği görev ve yetkileriyle Samsun'a çıkmış; Türk milletinin içinde bulunduğu büyük sıkıntı ve yoksulluğa rağmen, Büyük Nutuk'unda da belirttiği üzere “*Samsun'a çıktığım gün elimde hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız, Türk Milletinin asaletinden doğan ve benim de vicdanımı dolandıran manevi bir kuvvet vardı, işte ben ona güvenerek işe başladım*” ifadesiyle özetlemiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla

Konukçu, “Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu”, **19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayını, Samsun 2000, s. 236-239; Samsun'a çıkanların tamamının listesi için bk., Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara 2000, s. 22-24.

⁹² John Godolphin Bennet, **Witness**, London 1961, s. 23 vd. Bennet notlarını çok sonraları yazdığından tarih ve bilgi hatası yapmıştır.

⁹³ Bu yorumlar için bk., David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, s. 404.

⁹⁴ Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 117.

birlikte başlattığı çalışmalara Havza ve Amasya'da devam etmiş; Amasya Genelgesiyle de Milli Mücadelenin hedefi belirlenmiştir. Bu yönüyle bakıldığında, 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Mücadele hareketi yeni devletin, yani Türkiye Cumhuriyeti devletinin şafağı olmuştur.⁹⁵ O, Nutuk adlı eserinde, asıl amacını, Osmanlı Devleti'nin o sırada içinde bulunduğu şartları kısaca açıkladıktan sonra, tek karar vardı o da milli egemenliğe dayalı, tam bağımsız bir Türk devleti kurmaktı diye belirtir.⁹⁶

Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa üç günlük sıkıntılı fakat, son derece umutlu bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştı. İlk iş olarak müfettişlik mıntukasında bulunan Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretlaziz (Elazığ), Diyarbekir vilayetleri ile Erzincan ve Canik müstakil mutasarrıflıkları ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına iki numaralı tebligatını yayımladı. Bu tebligatında, Samsun'da birkaç gün kalacağını, memleketteki asayişsizlik ve eşkıyalığın sebepleri hakkında gerekli bilgiyi toplamaya çalışacağını, bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmaları gereğini hatırlatmakta idi⁹⁷. Mustafa Kemal Paşa bu durumu not defterine de şu şekilde kaydetmiştir: “*Hatıra: Samsun'a çıktığım 18 Mayıs (13) 35 tarihinden itibaren bütün memlekette mevcut teşkilat ile temasa geçmeğe ve her yerde teşkilatı takviye ve tevsi'ine başladım. Ervela tekmil orduları (kendi kumandama dahil olan ve olmayan) tenvir ve milli maksat ve teşkilat için tahrik ettim. Bu babda 13., 15., 20., 3. Kolordulara ve Ordu İki Müfettişliği ve bu müfettişliğin Konya'da bulunan 12. Kolordu ve Bursa'da bulunan 14. Kolordu ve hasebülicap doğrudan doğruya bazı fırka*

⁹⁵ Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 121 vd.; ayrıca tarafımızdan hazırlanmış olan bir başka eser için bk., **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918 - Ocak 1920)**, Ankara 2002, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., s. 57 vdd.

⁹⁶ O yine Nutuk'da İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğü ve Samsun'a ayak basar basmaz uygulamaya başladıkları kararı şöyle açıklar: “*Temel ilke, Türk milletinin onurlu, saygın bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir.*” Bk., Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, Ankara 1987, (MEB. Yay.), s. 8.

⁹⁷ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 22, 19 Mayıs 1919.

kumandanlarıyla da uzun uzadıya muhaberat cereyan etti. Umum ordu ile temas ve bu vasıta ile temin-i teşkilât."⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs tarihine kadar, müfettişlik ile hükümet arasındaki yazışmaların gayet normal devam ettiği fakat zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmüyordu. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde görüş ayrılıklarının daha da arttığı dikkati çeker. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'daki işgal hadisesi ile İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi 20 Mayıs tarihli iki ayrı telgrafi ile hükûmete bildirdi⁹⁹. Paşa telgrafında, bu tür saldırıların hükümet tarafından önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve kendisinin de bunlardan haberdar edilmesini istedi¹⁰⁰. Hükûmet kanadından gönderilen cevapta, gerekenin yapılacağı belirtildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a esenlikle varmasından mutluluk duyulduğu ifade ediliyordu¹⁰¹.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde Samsun'a çıktığı dönemde ülkenin geleceğine ilişkin olarak düşünülen üç karar vardı; bunlardan biri İngiliz himayesini istemek, ikincisi Amerikan mandası, üçüncüsü de bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmak olduğunu belirtmekte idi. Devamında da *"Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!"* İstanbul'dan çıkar çıkmaz, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz bu kararı uygulamaya geçirmek istediğini ifade etmektedir.¹⁰²

⁹⁸ Ayrıntı için bk., **Atatürk'ün Not Defterleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd.leri), C VIII, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 2007, s. 179-180.

⁹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Ankara 1982, Belge nr: 25; ayrıca bk. Bk. **HTVD.**, S 4, (1953), vesika nr: 68.

¹⁰⁰ Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgrafi", **BTTD**, S 5, s. 9.

¹⁰¹ **BOA.BEO.**, Dahiliye Giden nr: 343076.

¹⁰² Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 8-9.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta başlatılacak olan mücadelenin nasıl olacağını da şu sözleriyle anlatmıştır:

“Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklalden yoksun bir millet medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülmez.

Yabancı bir devletin koruyup kollayacağını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilmez. Halbuki, Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!... O halde, ya istiklal, ya ölüm!

İşte, gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktır. Bir an için bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim. Ne olacak? Esirlik! Peki efendim, öteki kararlara boyun eğme durumunda sonuç aynı değil miydi?”¹⁰³

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği iki raporda Samsun bölgesindeki eşkiya faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Bundan başka, İzmir'deki Yunan işgalinin kendi mıntukasında dahi tahammül edilemediğini belirterek, bu zamanda tek-vücut olmanın önemini dile getirdi¹⁰⁴. Nitekim IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraflar, Bakanlar Kurulunda ele alınmıştı.¹⁰⁵ Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs tarihinde kaplıca tedavisi bahanesiyle karargâhını Havza'ya taşıdı. Bu şekilde hareket etmesinde, iç bölgelerden gelen şikayetleri yakından incelemek istemesi kadar, İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu Samsun'da güvenlik içinde çalışamayacağını görmesi de etkili olmuştu¹⁰⁶. O, bundan böyle müfettişlik mıntukasın-

¹⁰³ Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, s. 9-10.

¹⁰⁴ **BOA.BEO.**, Dahiliye Giden nr: 343090, lef 1-2.

¹⁰⁵ **BOA.BEO.**, Dahiliye Giden , aynı belge.

¹⁰⁶ **HTVD.**, S 4, (1953) , vesika nr: 72.

daki asker ve sivil yöneticilerle haberleşmede bulunarak, millî bir direniş oluşturma yolunda faaliyetlerini geliştirmeye çalıştı. Bunları yaparken, hükümetle ilişkileri kısa sürede kopma noktasına geldi. Bundan sonra, Damat Ferit hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüş ayrılığı derinleşerek kısa bir süre sonra da sürtüşmeye dönüştü.

İstanbul'da ise, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın geniş bir subay kadrosu ile Samsun'a gitmesi ve müfettişlik bölgesinde halkı işgal olaylarına karşı örgütlemeye çalışmasından dolayı İngilizlerin kuşkusu giderek arttı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği telgrafta duydukları kuşkuları anlattı. Milne, IX. Ordu dağıtıldığı halde ona bağlı birlikler için bir müfettişin geniş bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl amacını öğrenmek istedi. General Milne ayrıca bu heyetin, niçin Sivas'a doğru hareket etmekte olduğunu merak ettiğini belirterek konunun kendilerine açıklanmasını istedi¹⁰⁷. Nitekim yukarıdaki bu İngiliz tepkisine karşı Osmanlı hükümeti ve Genelkurmay'ından olmak üzere iki ayrı cevap hazırlandı. İlk cevap Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın imzasıyla verildi. Cevat Paşa'nın verdiği cevapta IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğinin Konya'da kurulan Yıldırım Kıt'aları (II.Ordu) Müfettişliğinin benzeri olduğu ve belirli bir merkezi olmadığı, seyyar bir konumda bulunduğu açıklandı. Müfettişlikten beklenen görevler ise şu şekilde sıralandı: Geniş bir bölgeye dağılmış olan ordu birliklerinin genel durumlarını yerinde incelemek, bölgedeki tüfek, sürgü kolu ve top kamalarının toplanıp belirlenen yerlere gönderilmesini sağlamak, bölgede her hangi bir asayişsizlik olayına yer vermemek¹⁰⁸. Cevat Paşa'nın İngilizlere verdiği bu cevapla İngilizlerin şüphelerini ortadan kaldırmak istemişti. Öte yandan, hükümet tarafından 25 Mayıs 1919 tarihinde General Milne'e verilen cevapta; Mustafa Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesinin ilk

¹⁰⁷ **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 29; **HTVD.**, S 1, vesika nr: 15; ayrıca bk. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 269-270.

¹⁰⁸ **HTVD.**, S 1, vesika nr: 16.

sebebinin Galthorpe'un 21 Nisan 1919 tarihli notası olduğu vurgulandıktan sonra, ülkede sükûn ve asayişin her hangi bir sebeple bozulmasını önlemek maksadıyla bu ordu müfettişliğinin kurulduğu ve seyyar konumda bulunan bu teşkilatın doğu vilayetlerinde görev yapacağı belirtmekte idi¹⁰⁹.

Başkentte yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, Mustafa Kemal Paşa da yakın arkadaşları ile temaslarda bulunarak, Anadolu'da başlatılacak olan Milli Mücadele hareketinin temellerini atmaya hazırlanıyor; bu konudaki fikirlerini ordu komutanlarına ve başkentte bulunan bürokrat arkadaşlarına iletmekten geri durmuyordu. 24 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Hüseyin Rauf (Orbay) Bey Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'dan hareket etti¹¹⁰. Rauf Bey, Bandırma üzerinden Afyon'a geldi; oradan Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta beraberinde bulunan heyetle Ankara'ya geleceğini bildirdi. Bütün hayatını memleket hizmetinde geçiren böyle bir şahsiyetin, Ankara'ya gelişinden memnuniyet duyacaklarını belirten Ali Fuat Paşa, "*...kendilerini hararetle beklediklerini*" haber verdi. Nihayet Rauf Bey, İzmit eski mutasarrıfı Süreyya (Yiğit), Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan), Hintli İhtiyat Zabiti Abdurrahman (Balkan Harbi, I.Dünya Harbi ve İstiklal Harbine gönüllü olarak katılmıştır.) Beyler olduğu halde Ankara'ya vardı ve Akköprü'de Ali Fuat Paşa tarafından karşılandı¹¹¹. Rauf Bey'in Anadolu'ya gelişi ve faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine gizli tutuldu¹¹². Böylece Millî Mücadele hareketini yönlendirecek olan lider kadro birer birer Anadolu'da toplanmaya başladı. Komutanların Mütareke döneminde (Kasım 1918-Nisan 1919) İstanbul'da sık sık biraraya gelerek ülkenin kur-

¹⁰⁹ Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 267-269.

¹¹⁰ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım**, C I, s. 235 vd.

¹¹¹ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 66; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C III, İstanbul 1962, s. 18.

¹¹² Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 70.

tuluşu için uygulamayı düşündükleri plan, Anadolu'da şimdi gerçekleştirilme aşamasında idi. Mustafa Kemal Paşa da zaten bir an önce Kazım Karabekir Paşa ile bir araya gelmek arzusunda idi¹¹³.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya hareketine kadar hükümetle münasebetlerinde her hangi bir çatışmaya rastlamak mümkün değildir. Bilakis hükümetin, Paşa'nın isteklerinin tamamına yakını yerine getirme gayretinde olduğu görülür. Hatta Onun, mülkî idarecilerle ilgili olarak yaptığı tekliflere de olumlu cevap verilmiştir.¹¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile ilk haberleşmeyi 22 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği telgrafla sağladı. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında, sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşa ile daha sıkı bir diyalogda bulunmak istediğini belirterek, İzmir ve havalisine dair bilgi istedi¹¹⁵. İzmir cephesine ait bilgileri Afyon'daki 23.tümen komutanı vasıtasıyla alan Ali Fuat Paşa, 26 Mayıs tarihli cevabî telgrafında Manisa'nın da işgale uğradığını haber verdi. Paşa ayrıca, XX. Kolordunun Ereğli (Konya)'de kalan son birliklerinin de yaya olarak Ankara'ya gelmekte olduğunu bildirdi¹¹⁶. Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki bu telgraf haberleşmeleri daha sonra da kesintisiz olarak devam etti.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Mayısta Havza'dan II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya¹¹⁷ gönderdiği şifre telgrafta, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Manisa'yı da işgal ettikleri haberinin alındığını belirterek, bu konu hakkında bilgi istemekte idi. Mustafa Kemal Paşa telgrafında, Afyon'da bulunan tümenin kuvvetini arttırmaya maddî imkanların yetip yetmeyeceğini, ayrıca bugünkü kritik durumda bu tümene

¹¹³ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, vesika nr: 10.

¹¹⁴ **BOA.DH.ŞFR.**, nr: 99/305; 99/308; 99/319.

¹¹⁵ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 17; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 65.

¹¹⁶ **Gn.Kur.ATASE Arşivi**: 5-3516, Kls: 327, Ds: 50 (4), F: 40; Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 18.

¹¹⁷ Daha önceleri Yıldırım Kıt'aatı Müfettişliği adıyla anılan bu makam 21 Haziran 1919'dan sonra II.Ordu Müfettişliği adıyla anılmaya başlanmıştır.

nasıl bir görev verileceğini soruyordu. Bunlara ilaveten Konya'da bir "*Vatan Ordusu*" teşkil edilmekte olduğuna dair bazı duyumlar alındığından, bunun mahiyeti ve teşkilatı hakkında kendisinin aydınlatılmasını istiyordu¹¹⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafına geciktirmeden (27-28 Mayıs gecesi) cevap veren Cemal Paşa, madde madde istenen bilgileri sıraladı. Bunlara göre, Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgale uğradığı, Afyon'daki tümenin kuvvet personel ve kuvvet bakımından güçlendirilmesi yolunda çaba harcadığı, Rum olan mutasarrıfının değiştirildiği, Konya'da "*Vatan Ordusu*" kurulması için kuvvet hazırlanmaya çalışıldığı, şimdilik sadece bir isim ve ünvan verildiği, fakat henüz tam teferruatlı kuruluşunun tamamlanamadığı izah edildi¹¹⁹.

Anadolu'da müfettişlik mıntkasındaki faaliyetlerin yürütülmesi için Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki muhabere kesilmeksizin devam etti. Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs günü Havza'dan, Yıldırım Müfettişliğine yazdığı şifrede, İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin merkez heyetinin nerede olduğu hakkında bilgi verilmesi istedi¹²⁰. Mustafa Kemal Paşa, CemalPaşa'ya gönderdiği telgrafa ayrıca mıntkasındaki vilayet ve mutasarrıflıklara yazdığı tamim suretlerini de eklemeyi unutmadı. Cemal Paşa'ya hitaben de: "...*Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için tezahürât-ı milliyenin daha canlı olarak izhâr ve idâmesi lazımdır. Hayat ve istiklal-i millîyi rehnedâr eden işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün milleti dilhûn etmektedir. Teessürât zabt olunamıyor. Bunun için memleketin her yerinde büyük mitingler yapılması gerekmektedir...*"¹²¹ tarzında bir telgraf yazarak siyasi yoldan modern dünyanın anlayabileceği faaliyetlerin icra edilmesini istedi.

Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, bu sırada ordu müfettişlerine gönderdiği gizli bir şifresinde, İngilizlerin Hindistan'da 600.000 kişilik

¹¹⁸ **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29.

¹¹⁹ **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29, 29-1; Cemal Paşa'nın cevabını yazılı olduğu kısımda dört madde vardır. Dördüncü maddenin altında da muhtemelen yazılar bulunuyordu, fakat bu kısmın koptuğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün Nutuk'unda da 20.Kolordu komutanının "Konya'da Vatan Ordusu teşkilinden haberdar olmadığı" belirtilir. Krş., **Nutuk**, C I, s. 19.

¹²⁰ **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 4-8065, Kls : 239, Ds: 20, F: 31.

¹²¹ **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 4-8065, aynı dosya, F: 32.

bir Afgan ordusuyla mücadele etmek durumunda kaldıklarını belirterek, İngilizlerin Anadolu'ya sanıldığı kadar kuvvet yığamayacaklarını açıklıyordu. Cevat Paşa ayrıca ordu müfettişlikleri ile kolordular arasında sıkı bir münasebet kurulmasını, askerî telgraf ve muhabere hatlarının yanında gerekirse, sivil hatların da kullanılarak topyekûn bir hareket icrasını ve birlik içerisinde bulunmalarının lüzumlu olduğunu emretmekte idi¹²². Nitekim İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'da işgalleri yoğunlaştırdıkları bir sırada, Mustafa Kemal'in "*mitingler akdiyle tezahürât-ı milliye*"de bulunulması için yaptığı çağrı, Mayıs ayının 28'de azamî noktaya vardı¹²³. Çeşitli vilayetlerde icra edilen mitingler, bazı yerlerde azınlıkların taşkınlıklarda bulunmalarına sebep oldu¹²⁴. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya gönderdiği 29 Mayıs tarihli şifre telgrafında, "*yapılan mitinglerin İtilaf Devletleri'nin, Türk Milletinin izzet-i nefesine ve meşru haklarına tecavüz etmelerinden kaynaklandığını*" ifade ederken "...*bu heyecanın memleketin en ücra köşesini dahi içine aldığı, hükümet memurları ile askerlerin şimdilik tamamen tarafsız kaldığı ve metanetlerini muhafaza ettiklerini*" açıklanmakta idi.¹²⁵

Kıt imkânlarla mıntıkalarına varan müfettişler, zaman zaman malî sıkıntıyla karşı karşıya kaldılar. Maddî sıkıntılara rağmen, ordu müfettişleri vazifelerini aksatmadılar¹²⁶. Mustafa Kemal Paşa müfettişlik mıntıkasında ihtiyaçların bitmediğini belirterek, bu sırada şiddetle benzine ihtiyaç duyulduğundan şimdilik acilen 1000 litre benzin gönderilmesini istiyor; aksi takdirde seyyar olan bu müfettişliğin nakil vasıtalarının çalışmamasından dolayı atıl kalacağını ifade ediyordu¹²⁷.

¹²² Gn.Kur.ATASE Arşivi: 4-8065, aynı dosya, F: 34.

¹²³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 22.

¹²⁴ *Nutuk*, C I, s. 23 'de Kâzım Karabekir'in izahatına göre, Trabzon'da Rumların karışıklık çıkarmak niyetinde oldukları belirtilmektedir.

¹²⁵ HTVD., S 5, (1953), vesika n: 92.

¹²⁶ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 42.

¹²⁷ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 73-2.

Genelkurmay ise, istenen benzinin Erzurum'a gönderileceğini bildirdi¹²⁸. Netice itibariyle bu dönemde bir yandan üst makamlara aktarılan istekler, diğer yandan temenni ve dilekler karşılıklı muhabere ile dile getirilmekte, çözüm yolları aranmakta idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Mıntukasından Geri Çağrılmasına Sebep Olan Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinden sonra İngilizler kendisinden şüphelenmeye başladılar. Onun müfettişlik mıntukasındaki tutumu, İngilizlerin kuşkularını daha da arttırdı. İngilizler, Sadrazama ve hükûmete baskı yaparak önlemler alınmasını istedi. Bu sırada memleketin çeşitli yerlerinden gelen telgraflar, hükûmete güven duyulmadığını belirtiyordu. Nitekim işgal olayları karşısında pasif davranan hükûmete halk hoş bakmıyordu. Bu sırada Paris'e barış görüşmelerine giden Sadrazam, hükümet başkanlığına, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanmasına başından beri karşı çıkan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi bıraktı. Bu durumdan istifade etmek isteyen İngilizler hemen devreye girerek Mustafa Kemal'in geri çağrılması yolunda hükûmete baskı yapmaya başladı.

3 Haziran 1919 günü M. Kemal Paşa önemli bir girişimde bulundu. Osmanlı murahhaslarının 1 Haziran'da Paris Barış Konferansına çağrıldığıının, hükümet tarafından tamim edilmesi üzerine müfettişlik mıntukasındaki kumandan ve valilere "*zâta mahsus*" olarak bir telgraf çekti. Bu telgrafında, halkın tepkisinin İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmak mecburiyetinde olduğu, yapılan miting ve sairenin hedefine ulaştığı belirtiliyordu. Ayrıca Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri bir zamanda milletin istekleri ile Paris Konferansına gidecek heyetin istekleri arasında bir uygunluk bulunması gerekiyordu¹²⁹. Öte yandan, bu konferanstan kısa bir süre önce 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurâsında, hemen herkes millî bağımsızlığın korunması ve

¹²⁸ Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 73-4.

¹²⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 27-29.

millî mukadderatın bir millî şurâya verilmesini istediği halde¹³⁰, hükümetin sırtını dayadığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına konuşan Sadık Bey, İngiltere himayesini teklif ediyordu¹³¹. Şunu da belirtmek gerekirse, M. Kemal'in 3 Haziran'da Havza'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraf, İtilaf Devletleri istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan hükûmete bir başkaldırı niteliğinde idi. M. Kemal bu telgrafında; "...İtilaf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklaline riayetkâr kalmadıkça ve millet ve devletin tamami-i masuniyetinden emin bulunmadıkça...tezahürât-ı milliyeyi men' ve tevkîf için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve gelişmeler karşısında sorumluluk kabul edecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur edemiyorum."¹³² demektedir.

Bu sırada İngiliz istihbaratından Yüzbaşı Hurst ise, Merzifon'dan Amiral Calthorpe'a gönderdiği şifre telgrafta, III.Ordu Müfettişinin faaliyetleri birer birer sıralıyordu. Hurst, M.Kemal'in "telgrafhaneleri âdeta tekeline almış olduğunu" ifade ediyordu¹³³. Hurst'tan gelen bu raporlar, İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını harekete geçirdi. General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine verdiği notada M. Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a çağrılmasını istemişti. İngiliz komutana göre, o günün kritik şartları içinde tanınmış bir Türk generalinin, emrindeki subaylarla birlikte Anadolu'da dolaşması huzursuzluk yaratacak nitelikte idi. Ayrıca askerî yönden bir faaliyette bulunmasına da gerek yoktu¹³⁴. Milne'in bu emri yanında Calthorpe da 8 Haziran (1919) tarihinde Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, Samsun mıntokasından iç kesimlere gitmek için hazırlanan M. Kemal Paşa'nın geriye çağrılmasını istedi¹³⁵. Bu maksatla

¹³⁰ Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 95-119.

¹³¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 339-340.

¹³² **HTVD.**, S 5, (1953), vesika nr: 95 ; Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 26.

¹³³ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C I, s. 15-23.

¹³⁴ **HTVD.**, S 1, vesika nr: 17 ; vesikanın İngilizce metni için bk. **HTVD.**, S 19, (1957), vesika nr: 494.

¹³⁵ **BOA.DH.KMS.**, Ds: 53-1, nr: 43, F: 2 ; Bilal Şimşir, **a.g.e.**, C I, s. 10.

İngiliz Askerî Ataşesi Deedes, 8 Haziran'da Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir görüştü. Bu görüşmede Sabri Efendi, M. Kemal'in geri çağırılması yolunda istekte bulundukları için İngilizlere teşekkür dahi etti. Sadrazam Vekiline göre, Anadolu'daki hareketin ardında Harbiye Nezaretinin bulunduğu bir gerçektir. Deedes, Anadolu'daki milliyetçi hareketin bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlanması konusunda Sabri Efendi ile hem fikir idi. İngiliz Generali bu sırada İngiliz Muhipler Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Sait Molla ile de bu konuda görüşmekte idi¹³⁶.

Bu gelişmelerin olduğu esnada, İngilizlerin kararlı tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükümeti, çelişkili tavırlar sergiliyordu. Hükümetin sivil kanadı İngiliz görüş ve istekleri doğrultusunda bir politika izlerken, askerî kanada bakılırsa, farklı bir görüş içinde bulundukları anlaşılır. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Milne'nin notasına 8 Haziran tarihinde şu cevabı verdi: "*M. Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları müfettişliğine tayininde en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti mümessilinin Bâbîâliye verdiği bir nota olmuştur. Bu nota üzerine Sadrazam (Ferit Paşa), siyasi mümessil ile görüşmüş ve bir müfettiş gönderileceğini söylemiş, her hangi bir itiraza maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda silahların toplanmadığı ve nakledilmediği hakkında birçok şikayetler de vardı. Binaenaleyh şikayetin önünü almak, hem de hükümetin mütareke hükümleri gereği mes'ul olduğu asayiş ve inzibatı temin etmek amacıyla hükümetin kararı ile ülke üç ayrı müfettişlik mıntkasına taksim edilmiş, her mıntkaya da bir müfettiş tayin olunmuştur. M. Kemal Paşa da bunlardan biridir. Talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak barış kadrosu olduğundan ordu komutanı değil, ordu müfettişi ünvanına sahiptir...Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının halkı rahatsız mı, yoksa teskin mi edeceğinin takdirini memleketin tecrübeli bir asker evlâdı ve mes'ul nazırı olarak acizlerine terkedilmesini rica eder ve sekiz*

¹³⁶ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 11-14.

aydan bu yana devam eden bir mütarekeden sonra artık Türkler ve Müslümanlara lütfen güven duymanızı rica ederim..."¹³⁷. Cevat Paşa'nın cevabından da anlaşıldığına göre, bu görevlendirmede yani müfettişlik mes'lesinde İngiliz temsilcilerinin arzusuna uyulmuş; öte yandan, Damat Ferit Paşa ile İngiliz siyasî mümessili Ryan görüşüp anlaşmışlardı.

Bu gelişmeler olurken Havza'da bulunan M. Kemal, buradaki faaliyetlerinden dolayı, İngilizlerin kuşkularını daha da arttırmakta idi. Paşa tarafından Sadrazam ve hükûmete gönderilen telgraflarda İngilizlere karşı önlemler alınması isteniyordu. İşte bundan dolayı M. Kemal Paşa ile hükümet arasında ilk kovalamaca ve sinir savaşı başlamış oldu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizlerin isteğini kabul eden Bakanlar Kurulu kararına uyarak M. Kemal'den 8 Haziran'da, "...elindeki istimbottardan biri ile hemen İstanbul'a dönmesini" istedi¹³⁸. Öte yandan, hükümetin sivil kanadının M. Kemal'in İstanbul'a hemen dönmesi yolundaki çalışmaları karşısında, Şevket Turgut Paşa, M. Kemal'in başkente dönmesi hakkında hiçbir açıklamada bulunmuyordu. M. Kemal gönderdiği telgrafta, çağrılma sebeplerini sorduktan sonra, kömür ve benzin sıkıntısından dolayı gecikeceğini ileri sürerek¹³⁹, gerçek sebebi öğrenebilmek için de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi CevatPaşa'ya başvuruyordu. Nitekim Cevat Paşa, 11 Haziran tarihli cevabında; M. KemalPaşa'ya gizlice mes'elenin hakiki sebebini şöyle açıkladı: "*Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracığından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi.*"¹⁴⁰. Diğer taraftan Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa

¹³⁷ **Gn.Kur.ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1, 76-2 ; Ayrıca bk. **HTVD.**, S 1, (1952), vesika nr: 18-a, b, c ; Gotthard Jaeschke, Milne'in notasına Harbiye Nazırının cevap verdiğini söyleyerek hataya düşmüştür. Halbuki cevabı veren imzasından da anlaşıldığı üzere Cevat Paşa'dır. Krş., **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 125.

¹³⁸ **HTVD.**, S 1, vesika nr: 19.

¹³⁹ **HTVD.**, Sy., 1, vesika nr: 20.

¹⁴⁰ **ATTB.**, C IV, Ankara 1964, s. 29.

da M. Kemal'e aynı tarihte (11 Haziran) gönderdiği telgrafında; "*İstanbul'a davetiniz hükümetin kararı sonucudur.*" diye açıklamakta idi¹⁴¹. Bu yazışmalar devam ederken, Hariciye Nezareti Vekâletinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir tezkireden anlaşıldığına göre, M. Kemal'in görevine Heyet-i Vükela kararı ile son verileceği belirtiliyor; ayrıca bilumum mülkiye memurlarının, bundan haberdar edilmeleri gereği üzerinde duruluyordu¹⁴².

Böylece hükümet ile müfettişlik unvan ve yetkilerini bırakmak istemeyen M. Kemal Paşa arasında zamanla giderek şiddetlenen yeni bir yazışma dönemi başladı ve bu tam bir ay sürdü. İngilizlerin kesin ve ısrarlı istekleri karşısında, M. Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi an meselesi haline geldi. O, hükümetin İngiliz istekleri karşısında boyun eğdiğini görünce, bir telgrafla padişaha müracaat etti. M. Kemal Paşa'nın bu telgrafi gayet uzun yazılmış bir şikayetname idi. Bu telgrafında sık sık saltanata bağlılığını vurgulamakla birlikte, Anadolu'daki millet, kumandan ve memurların düşüncelerine nüfûz ettiğinden milletin baştan aşağıya uyanık bulunduğunu, devletin istiklalini, saltanat ve hilafet haklarını korumak için güçlü bir azim ve imanla donanmış olduğunu belirtiyordu. Öte yandan bu sırada yayınlanmış olan Padişahın son hattı-ı hümayûnu, milletin azmini arttırmıştı. M. Kemal'e göre, İstanbul'da bulunan korkakların ahlâkından yararlanmasını bilen yabancılar; devlet, millet ve padişahına bağlılık ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanları ortadan kaldırmak istiyorlardı. Şayet kendisi başkente dönecek olursa; Ali İhsan, Yakup Şevki Paşa, Fethi Bey vb. kumandan arkadaşları gibi İngilizler tarafından tutuklanacağından kuşkulaniyordu. Ona göre hükümet, kendisini aldatarak merkeze çekmek istiyordu. M. Kemal bilahare telgrafında şu açıklamalarda bulunuyordu: "...*Eğer icbâr edilsem, memuriyet-i âcizânemden istifa ederek kemâgân Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vezâif-i vatanıyyeme bu kere daha sarîh hatvellerle devam edeceğim. Ta ki, millet mazhar-ı*

¹⁴¹ HTVD., S 1, vesika nr: 22.

¹⁴² BOA.DH.KMS., Ds: 53-1, nr: 43, F: 2.

istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümayûnları masun-ı indiras olsun..."¹⁴³. Bu telgrafın M. Kemal'in azlini geciktirmek yanında bir faydası da, kendisini Padişah Vahdettin'e millî direnişin sözcüsü olarak tanıtmak oldu¹⁴⁴.

M. Kemal Paşa 11 Haziran tarihinde Erzurum'da bulunan 15.Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta ise, bütün bu gelişmeleri anlatmış ve "*milletin hukuk ve istiklalini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan*" yana olduğunu belirtmişti. Ayrıca kendisinin, mümkün olduğunca zaman kazanmak ve karargâhını memleket dahiline sokmak amacıyla olduğunu ifade etmişti¹⁴⁵. Bu sırada Şevket Turgut Paşa, 15 Haziran'da M. Kemal'e "*İstanbul'a davetiniz hükümetin kararıdır.*" mealindeki telgrafını tekrar göndermişti¹⁴⁶. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, adeta bu işten yani M. Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağırılması meselesinden nezaretinin sorumlu tutulmamasını istercesine, bu çağrının hükümet tarafından yapıldığını tekrarlıyordu. Paşa'nın telgrafında isteksizce bir çağrı ifadesi gizli idi. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, M. Kemal Paşa'nın hareketi ordu mensuplarınca kalben destekleniyordu.

Bütün bu gelişmeler olurken, hükümet, bu defa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin telgraflarının işleme konmasını yasakladı. Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit (Karay) Bey, 16 Haziran tarihinde bütün posta teşkilatına yayınladığı genelgesinde, bu derneklerin telgraflarının kabul edilmemesini tebliğ etti. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey ise, işgallerden dolayı duyulan üzüntü ne kadar büyük olursa olsun, bu aşamada hükümetin ne Yunanlılarla, ne de başkalarıyla savaşabilecek bir gücü olmadığını, bu sebeple "*kuva-yı milliye*" adıyla birlikler hazırlamanın felaketlere sebep olacağını ileri sürmekte idi¹⁴⁷. Ali Kemal'in

¹⁴³ ASD., C I, s. 15-17.

¹⁴⁴ Sina Akşin de bu görüştedir. Bk. a.g.e., s. 346.

¹⁴⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 44.

¹⁴⁶ HTVD., S 1, vesika nr: 22.

¹⁴⁷ Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul 1992, s. 156-159.

bu dönemde politikası korkakça veya bekle gör, olanları kabul et şeklinde idi. Bunun üzerine M.Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdüriyetine gönderdiği 20 Haziran tarihli şifrede bu gelişmelerden dolayı hükûmeti protesto etti. Refik Halit Bey'in ifadesiyle; "...*Anadolu'da o şiddetli müdahale, İstanbul'da bu acele mukabele...*" Mustafa Kemal Paşa ile bağların kopmasına zemin hazırladı¹⁴⁸.

III. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Havza ve Amasya'daki Faaliyetleri, Hükûmetle İlişkileri ve Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da, Havza'da ve Amasya'daki çalışmalarını yakından takip eden İngilizlerin şüpheleri her geçen gün artmıştır. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Amiral Calthorpe, Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, bölgedeki İngiliz istihbarat subaylarının gönderdikleri raporlardaki bilgilere dayanarak Osmanlı hükûmetine Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik mıntukasından geri çağırılması yönündeki telkinleri Mayıs ayı sonundan itibaren sık sık gündeme taşınmıştı.

1919 yılı Haziran başından itibaren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserinin Osmanlı hükûmetine yaptığı baskı sonucu sürdürülen yazışmalar Anadolu'daki ordu müfettişleri ile hükûmet arasındaki ilişkileri kopma noktasına sürüklemiştir. Damat Ferit Paşa hükûmeti aciziyetinden dolayı, İngiliz Yüksek Komiserliğinin taleplerine boyun eğmekten başka bir çare görmüyordu. Hatta bu sırada hükûmet, İngiliz taleplerinden dolayı taşradaki kimi mülkî idarecileri değiştirmeye dahi kalkışmıştı. Nitekim Dahiliye Nezareti öncelikle Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile devamlı irtibat halinde bulunan Erzurum valisi Münir Bey ile Van Valisi Haydar Bey'in değiştirilmesini kararlaştırdı. Oysa ki bu valiler, bölgelerinde yaptıkları çalışmalar ve diğer faaliyetleriyle aslında, doğuda kurulması düşünülen hayali Büyük Ermenistan devleti fikrine baştan beri karşı duruş sergilemekte idiler. Bahse konu valilerin ülkenin bütünlüğü yolundaki faaliyetleri, III. Ordu Müfettişi

¹⁴⁸ Refik Halit Karay, **a.g.e.**, s. 160-161 ; Karabekir, **a.g.e.**, s. 48 vd.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa tarafından da desteklendiğinden şimdilik yerlerinde bırakılmalarının daha uygun olacağı aşikârdır.

III. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 18 Haziran 1919'da Amasya'dan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beye gönderdiği şifre telgrafında Erzurum ve Van valilerinin görevde kalmalarının memleketin yüce menfaatleri için gerekli olduğunu ifade etmekte idi.¹⁴⁹ Paşa bu telgrafında, hükûmetin görevine bağlı, elinden gelen gayreti sarf eden valilerin sebepsiz yere görevden alınmalarından dolayı, millet nazarında iktidara karşı güvenin sarsılacağına da dikkat çekerek¹⁵⁰; bu kritik dönemde halkı üzmeyecek tavırlar sergilenmesinin elzem olduğunu ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, hükûmete bu düşüncelerini belirttikten sonra, kendi mıntukasında görevli valilere, kolordu komutanlarına gönderdiği 20 Haziran 1919 tarihli telgrafında, muhabere ile ilgili sorunlar çıkaran başında Refik Halit Bey'in bulunduğu Posta ve Telgraf Nezaretini protesto edip, muhaberat konusundaki kararlarına kesinlikle uymamalarını istemişti.¹⁵¹

Bu arada İstanbul'daki İngiliz askeri ataşesi ve sefaret baş tercümanı Sir Andrew Ryan, 21 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Ali Kemal'i ziyaret ederek, ülkenin genel durumu hakkında düşüncelerini aktarmışlardı. Dahiliye Nazırı yapılan bu görüşmede, yabancı işgaline karşı millette direnme azminin gittikçe arttığını, bunun önüne geçmenin mümkün olmadığını, Yunanlıların ilerleyişi durdurulamazsa şayet kendisinin de istifa etmekten başka çaresi olmadığını belirtmiştir.¹⁵²

¹⁴⁹ BOA. BEO., Dahiliye Giden nr: 343451.

¹⁵⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (ASD.), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1959, C I, s. 18 vd.

¹⁵¹ BOA. BEO., Dahiliye Giden nr: 343451, lef: 1-3; ayrıca bk., Gnkur. ATASE Arşivi, Kls: 323, Ds: 60-4, F: 4.

¹⁵² Erdal Aydoğan, Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 109-110.

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmetin taşradaki uygulamalarına devamlı karşı çıkması üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran 1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı vekâleten III. Ordu Müfettişliğine tayin etmek istedi. Gelişmelerden haberdar olan Kazım Karabekir Paşa, şimdilik böyle bir atamanın yapılmasını kesinlikle doğru bulmadığını ifade etmiş, böyle kritik bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden alınmasının daha isabetli olacağını ifade etmiştir.¹⁵³

Bu gelişmeler olurken, Mirliva Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da hükûmet kanadında aleyhine yönelik yürütülen faaliyetleri umursamaz bir tavırla karşılamakta idi. O kendisine karşı faaliyetler yürütüle dursun, bu sırada Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, müfettişlik bölgesinde yapılmasını istediği birtakım talepleri yazılı olarak bildirmek için çaba harcıyordu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal'in bu isteklerini içeren telgrafını 22 Haziran 1919 tarihinde sadarete sunmuştur. 23 Haziran 1919'da Sadrazam vekili bulunan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan kabine, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretinin emirlerine uyup İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kıskırttığı gerekçesiyle görevinden alınması yönünde bir karar çıkartmak için kabine üyelerine teklifte bulunmuştu.¹⁵⁴ Uzun tartışmalardan sonra sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendinin bu teklifi diğer kabine üyeleri tarafından da kabul edilerek imzalandı. Bu karara imza atanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın tayininden bu yana gizli de olsa onu

¹⁵³ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul 1990, s. 51-52; Öte yandan Karabekir Paşa 1339/1923 senesinde İstanbul'da Şevket Turgut Paşa ile görüştüğünde kendisine şu izahatı yaptığını açıklar: "--- *Senin Erzurum Kongresinin millî birlik ve millî mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşa'nın seni istirkabla (çekmemek) işi bozacağına ve şahsını esas tutarak " benden sonra tufan " düstûruyla çalışacağına yalnız ben değil, Fevzi Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşa'yı da İngilizler istediğinden, seni müfettişliğe getirmeyi düşünmüştük.*", bk. **a.g.e.**, s. 52 dipnot 1.

¹⁵⁴ **BOA.Meclis-i Vükelâ Mazbatası, (MVM.)**, nr: 216, s. 54, karar nr: 317. Ayrıca bk., Zekerîya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 119.

destekleyen, fakat son gelişmelerden sonra bu fikrinden vazgeçen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da bulunuyordu.¹⁵⁵

Hükûmetin aldığı bu karardan sonra hiçbir resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın atanması teklif edilmişti. Üstelik Sadaret Makamından Harbiye ve Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda bu durumun bütün vilayet ve kolordulara tebliğ edilmesi de istenmişti.¹⁵⁶ Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Mustafa Kemal Paşa Amasya'da memleket ölçüsünde büyük bir kararı uygulamaya koymak üzereydi. 19 Haziran 1919'da Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuşlardı. Bu durumdan Erzurum'daki XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa da haberdar edilmişti. III. Kolordu Komutanı Refet Bey 21 Haziran'da Amasya'ya gelebilmişti. 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da Saraydüzü Kışlasında gerçekleştirilen bu toplantıda Millî Mücadele tarihi açısından son derece önemli olan Amasya Tamimi imzalanmıştı.¹⁵⁷ Amasya Tamimi bir anlamda millî mücadelenin plan ve programını belirlerken, kurulacak olan yeni devletin ilk işaretini de vermekte idi. Bu tamimde Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey tarafından memleketin tamamını ilgilendiren önemli kararlar alındı.¹⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ilk kez millî direniş ilkelere bir protokol halinde hazırlayarak Türk yurdunun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamak için işbirliği yapmaya yemin etmişlerdi.¹⁵⁹

Amasya'daki toplantıya dair etrafa yayılan bilgilerden ve gelişmelerden büyük endişe duyan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran

¹⁵⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM. ZC), C I, Ankara 1981, s. 10-11.**

¹⁵⁶ **BOA.BEO.,** Harbiye Giden nr: 343446.

¹⁵⁷ Tamim hakkında bilgi için bk., Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** İstanbul 1993, s. 73-74.

¹⁵⁸ Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** C I, Ankara 1959, s. 145-148.

¹⁵⁹ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C I, Ankara 1995, s. 80-81.

1919 tarihinde acele kaydıyla vilayetlere yazdığı şifre telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğunu, ancak, zamanın siyasetine vakıf olamadığından -fazla gayret ve hamiyetine rağmen- yeni memuriyetinde asla başarılı olamadığını, İngiliz Fevkalade Mümessilinin talep ve ısrarı ile azledildiğini, bilahare yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarının daha çok arttığını ifade ediyordu. Ali Kemal'in, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden azledilmesinde "*İngiliz Yüksek Komiserliğinin talep ve ısrarının büyük etkisi olduğunu*" söylemesi ise son derece dikkat çekicidir. Ali Kemal'in gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin dinlenmemesi tavsiye edilmekte idi. Ancak bu telgraf, Anadolu'daki askerî ve mülkî idarecilerin tepkisine yol açmıştır.¹⁶⁰ Dahiliye Nazırı, hükûmetin şu sırada ne Yunanistan ile ne de başka bir devletle harbe girecek bir durumda olmadığını, sulh konferansına gidenlerden ümitli olduğunu belirterek, hükûmetin emirlerine uyulmasını ihtar etmekte idi.¹⁶¹ Dahiliye Nazırının bu ihtarlarını umursamaz bir tavırla takip eden Mustafa Kemal Paşa görevinin başında çalışmalarına sürdürmekte idi.¹⁶²

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 26 Haziran 1919 tarihinde vilayetlere yayınladığı bir başka şifre telgrafında ise, Anadolu'da millî bir ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye kuruluşlarının faaliyete geçirilmesinin ülke için bir felaket olacağını ilan etmişti. Ali Kemal bu mesajında: "*...Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkışırken düşünmüyorlar mı ki, silah ve techizât son derece mahdud ve mütareke hükümleri gereği elimiz, ayağımız bağlıdır. Biz bugün her hangi bir devletle olursa olsun, harbe giremeyiz. Girerek hem halkı ezdirir, hem de davamızı siyaseten*

¹⁶⁰ BOA., Dahiliye Nezareti Şifre Kalem (DH.ŞFR.), nr: 109/174.

¹⁶¹ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 196.

¹⁶² BOA.DH.ŞFR., nr: 100 / 174. Ali Kemal her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini tamim ediyorsa da, Paşa'nın azledildiğine dair ortada bir padişah iradesi bulunmuyordu. Sorumlu olan bakan imza atmadıkça, sadece sadrazam veya vekilinin kendiliğinden böyle bir karar alması Osmanlı meşrutî sistemine aykırı idi. Bk., Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul 1992, s. 170.

kaybederiz"¹⁶³ demiştir. Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in ifadelerindeki ayrıntılara bakılırsa, devlet merkezinde e bütün ümitlerin yok olduğu sonucu ortaya çıkıyordu.¹⁶⁴

İstanbul'da hükûmete vekalet eden Mustafa Sabri Efendi'nin, kabinede gücünü tam olarak gösterememesi ve hükümet üyelerinden Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki anlaşmazlıklar bir çekişmeye dönüşünce bu durum, Mustafa Kemal Paşa'ya istediği zamanı kazandırmış oldu. Ali Kemal, İngiliz ataşesi Deedes ve tercüman Andrew Ryan'la yaptığı görüşmede, Anadolu'daki millî hareketin Harbiye Nezaretince desteklendiğini öne sürmekte idi. İngiliz Askeri Ataşesi de Ali Kemal'e, "...*meydanın milliyetçilere boş bırakılmamasını*" öğütlemekte idi.¹⁶⁵ Nitekim İngiliz baskısı hemen kendini hissettirmiş; Harbiye Nezareti 28 Haziran'da III. ve XV. Kolordulara gönderdiği şifre telgrafta, kolorduların bundan böyle her konuda İstanbul ile doğrudan temasta olmaları ihtarında bulunmuştu. Bu telgraf emrinden de anlaşıldığı üzere III.Ordu Müfettişliğinin bir kısım yetkileri Harbiye Nezareti tarafından -kâğıt üzerinde de olsa- geri alınmış oluyordu.¹⁶⁶

Bu arada Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, Damat Ferit Paşa'nın Paris'ten dönüşünden sonra adı geçen nazırların istifaya zorlanarak kabine dışında kalmalarına yol açtı.¹⁶⁷ Yapılan bu değişiklikle 29 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırlığına Edhem Bey, Harbiye Nezaretine de Ali Ferit Paşa atandı.¹⁶⁸ Ali Ferit Paşa'nın bu

¹⁶³ BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343541, lef: 1-4.

¹⁶⁴ Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 121.

¹⁶⁵ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Ankara 1975-1992, s. 24-26.

¹⁶⁶ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.)**, S 2, (1952), vesika nr: 26.

¹⁶⁷ Kimi araştırmacılara göre Paşa kerhen azil belgesini imzalamıştır. Bk., Erdal Aydoğan, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁶⁸ **Takvim-i Vekayi, (TV.)**, nr: 3588, 3 Temmuz 1335 ; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara 1984, s. 230-232 ; Tayyip Gökbilgin'e göre yeni Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa M.Kemal Paşa'yı seven ve tutan bir komutandı. Bk. , Tayyip Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 151.

göreve atanmasındaki temel amaç, Mustafa Kemal Paşa'nın ne pahasına olursa olsun İstanbul'a getirilme çabasının bir sonucu idi.¹⁶⁹ Şevket Turgut Paşa, gider ayak Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesini 28 Haziran tarihinde tekrar rica etmişse de¹⁷⁰, Mustafa Kemal Paşa bütün bunları ve azline dair olan kararları görmezden gelerek, III. Ordu Kıt'aaı Müfettişi sıfatıyla Harbiye Nezaretine yazdığı şifre telgrafında Ali Kemal'in görevden alınmasından dolayı memnuniyetini dile getiriyor; fakat kendisinin azledildiğine dair nezaretten her hangi bir yazı gönderilmediğini ifade ediyordu.¹⁷¹ Harbiye ve Dahiliye Nazırları arasındaki anlaşmazlıkları iyi bir fırsat olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daki konumunu daha da kuvvetlendirmeye çalıştı. Bu sırada Anadolu'ya geçen Bekir Sami Bey de Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçti.¹⁷²

Hükûmet 1919 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa meselesi ile uğraşırken, Hariciye Nezaretin tarafından sadarete gönderilen bir yazıda ise, Batı Anadolu'da gönüllü asker kaydedildiği belirtilerek, mütareke hükümlerine aykırı gelişmelerden dolayı işgale yol açabilecek gelişmelerden dolayı hükûmetin dikkati çekilmekte idi.¹⁷³

Sadrazam Damat Ferit ile Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, her ne kadar kuva-yı milliyenin mücadelesine hiçbir şans tanınmasalar da işgallere karşı başlatılan mücadelede mânen haklı olduğunu da red edemiyorlardı. Damat Ferit Paşa, 23 Haziran 1919'da Paris'te vermiş olduğu bir notada şöyle diyordu: "*Hiçbir hükûmet halkın iradesine karşı*

¹⁶⁹ Ali Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa önceden tanışıyorlardı. Aynı rütbede olmalarına rağmen Ali Ferit Paşa bu sırada 61, Mustafa Kemal Paşa ise 38 yaşındadır. (Y.N)

¹⁷⁰ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev., Cemal Köprülü), Ankara 1986, s. 130-131.

¹⁷¹ HTVD., S 2, (1952), vesika nr: 27-a, b, C

¹⁷² Bekir Sami Bey'in Milli Mücadeledeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Hamdi Gürler, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Ankara 1994.

¹⁷³ BOA.BEO., Hariciye Giden nr: 343541.

gelemez, vilayetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatanperver komitelerin gösterilerinden ve başkentte yapılan mitinglerden yalnız tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklâl!"¹⁷⁴

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığının, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonraki süreçte İstanbul hükümetine yönelik sert ihtarları karşısında acziyet içinde kalan kabinenin, Anadolu'ya gönderdiği emir ve talimatlar ise hiçbir zaman paşa tarafından dikkate alınmadı. İstanbul hükümetiyle III. Ordu Kıt'aatı müfettişi arasındaki telgraf savaşının galibi olarak -şimdilik- IX. (III.) Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa görünüyordu.

Samsun'da çok fazla kalmadan beş gün sonra Havza'ya geçmesi, 18 gün kaldığı Havza'da mitingler düzenleyerek halkı bilinçlendirmeye çalışması, 12 Haziran'da geldiği Amasya'da 24 Haziran 1919 tarihine kadar çalışmalarını sürdürerek, Türk İstiklal Mücadelesinin bağımsızlık bildirisini yakın arkadaşlarıyla hazırlayıp ilan etmesiyle yeni bir sürecin başlatıldığı bir gerçektir.

IX. Ordu adı bir taraftan İngilizlerin tepkilerini azaltmak amacıyla III. Orduya tahvil edilirken, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı faaliyetler, İngilizleri olduğu kadar, Osmanlı hükûmetini de endişeye sürüklemiştir. Hükûmetin İngiliz talepleri çerçevesinde onu müfettişlik mıntukasından geri çağırarak istemesi, Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrılara pek kulak asmayıp yoluna devam etmesi, ordu müfettişi ile hükûmet arasında telgraf savaşının başlamasına zemin hazırlamıştır. 25 Haziran tarihinde Amasya'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Tokat-Sivas-Erzincan yoluyla 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a ulaşmış, orada istifasına ve kongre çalışmalarına uzanan süreç yaşanmıştır.

¹⁷⁴ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 132'den naklen **Notes de la Delegation Ottomane**, Paris 1919, s. 14.

KAYNAKÇA**ARŞİV**

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Bâbîâli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Evrakı

Dosya Usulü İrade Tasnifi

Hariciye Nezareti Evrakı

Harbiye Terfiat, Tevcihat

İrade Tasnifi

Meclis-i Vükela Mazbatası

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı

B. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

(Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

YAYIMLANMIŞ BELGELER

Askerî Tarih Belgeler Dergisi, S 79, Mayıs 1981, Belge nr: 1734.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (ASD.), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., C I., Ankara 1959.

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, (Yay. Hz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1982.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series, C IV, London, 1947-1952, nr: 460.

Düstûr, II. Tertip, C XI, Dersaadet 1332.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD),

Notes de la Delegation Ottomane, Paris 1919, s. 14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM.ZC), C I, Ankara 1981, s. 10 vdd.

ARAŞTIRMA ESERLERİ (Kitap ve Makaleler)

Abalıoğlu, Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1978.

Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul 1986.

Akşin, Sina, İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983.

Atatürk, Kemal , **Büyük Nutuk**, C I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

"Atatürk", **İA** , C I, s. 732.

Atatürk, Kemal. **Nutuk, 1919-1927**, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz) , Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1955.

_____, Atatürk'ten Hatıralar (1914-1919), Ankara 1965.

_____, **Çankaya**, İstanbul 1969.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C I, İstanbul 1969.

Aydoğan, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C VIII, İstanbul 1972.

Bennet, John Godolphin, **Witness**, London 1961.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara 1959.

Bleda, Mithat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul 1979.

Bozdemir, Mevlüt, **Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri**, İzmir 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1993.

Emre, Ahmet Cevat, **İki Neslin Tarihi**, İstanbul 1960.

Ertürk, Hüsamettin, **Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa**, ATASE Başkanlığı Kütüphanesi.

_____, **İki Devrin Perde Arkası**, (Yay.Hz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1964.

- Fromkın, David, **Barışa Son Veren Barış**, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Takvimü's-sinîn**, (Yay.Hz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1993.
- Gökbilgin Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, C I, Ankara 1959.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994.
- Gürler, Hamdi, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Ankara 1994.
- Halide Edip, Yakup Kadri, Falih, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, Dersaadet 1338 (1922).
- İğdemir, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, C I, Ankara 1980.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, C I, İstanbul 1985.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev., Cemal Köprülü), Ankara 1986.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Ankara 1986.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul 1990.
- _____, **Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar**, C I, (Haz. Faruk Özerengin), İstanbul 1997.
- Karay, Refik Halit, **Minel Bâb İlel Mihrap**, İstanbul 1992.
- Kırzioğlu, Fahrettin, **Ziya Gökalp, Malta Konferansları**, Ankara 1985.
- Kinross, Lord, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981. Konukçu, Enver, "Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu", **19 Mayıs ve Millî Mücadele Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayını, Samsun 2000, s. 236-239.
- Küçük, Cevdet, "Erzurum Kongresi", **DİA.**, C XI (1995), s. 335-337.
- Külçe, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak**, İstanbul 1958.

Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay., Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.

Müderrişoğlu, Alptekin, "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşını Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 altın ve 400.000 Kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır", **Atatürk Yolu**, S 15, Mayıs 1995, s. 291-303.

Orbay, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C III, İstanbul 1962, s. 18.

_____, Cehennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım, C I, İstanbul 1993.

Özdemir, Mehmet, **İstiklal Harbi Komutanlarından Refet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

Sertoğlu, Midhat, "Millî Mücadelede M. Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", **BTDD.**, S 14, (Kasım 1968), s. 5-41.

_____, "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgrafı", **BTDD.**, S5, s. 9.

Sirel, Münir, "19 Mayıs ve Atatürk", **BTDD.**, S 2, (Kasım 1967), s. 3-13.

Şapolya, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul 1958. Sonyel Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, Ankara 1995.

Şimşir, Bilal, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C I, Ankara 1975.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, İstanbul 1991.

Tarih IV, İstanbul 1931.

Tevetoğlu, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987. Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1973.

Ünal, Tahsin, "Millî Mücadale Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü**, S 73, Ankara Kasım 1968, s. 47.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C I, İstanbul 1970.

Yularkıran, Cevdet R., **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 1939.
Zürcher, Erich Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çev.Nüzhet Salihoglu), İstanbul 1987.

GAZETELER

Alemdar nr: 86-1396, 17 Mayıs 1335.

İkdam , nr: 7995, 13 Mayıs 1335.

İkdam nr: 7998, 16 Mayıs 1335

Sebilürreşad, C XVI, S 396-397.

TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335.

Times Gazetesi, 7 Temmuz (July) 1919.

Yeni Gazete nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.